

PRONOOMENITÜVEDEST *e-*, *ja-* JA *jo-* TULENEVAID SIDESÖNU LÄÄNEMERESOOKE KEELTES

R. Karelson

Soome-ugri keelte kateeder

Läänemeresoome keelte konjunktsioone on võimalik jagada kaheks suureks rühmaks — algupärased, ehkki hilistekkelised sidesõnad ja laenud. Algupäraste sidesõnade puhul omakorda kuulub oluline koht pronoomenitüvedest lähtuvatele konjunktsioonidele. Seejuures tulevad arvesse nimelt relatiivpronoomenite ja viimastena kasutatavate interrogatiivpronoomenite, aga ka demonstratiivpronoomenite tüved.

Mitmed sellistest pronoomenitüvedest on aja jooksul koguni kaotanud oma kunagise paradigmaatilise vormistiku, minetanud oma algsed funktsioonid ja tulevad tänapäeval esile ainuüksi mõningates kivinenud vormides peamiselt adverbidena ja konjunktsioonidena. Nõnda osutuvad tänapäeval vormide moodustamiselt äärmiselt eaproduktiivseteks näit. pronominaalsed *e-* ja *ja-*tüvi. Asesõnu neist läänemeresoome keelerühmas üldse ei tunta, küll aga üksikuid määr- ja sidesõnu. Eelmainitud tüved on viidud sageli etümoloogiliselt ühte või koguni samastatud pronominaalse *jo-*tüvega, mis samuti moodustab eri läänemeresoome keeltes side- ja määrsõnu, kuid tuleb arvukalt esile ka paradigmaatilisel, esinedes sellisel korral asesõnalisel funktsioonil.

Käesolevas kirjutises võetaksegi vaatluse alla nendest kolmest tüvest, s. t. *e-*, *ja-* ja *jo-*tüvest pärinevad läänemeresoome keelerühma sidesõnad, viimaste esinemus keeliti, vormiline külg ja funktsioonid.

1. *e-*tüvest tulenevad sidesõnad

Pronominaalne *e-*tüvi tuleb tänapäeval läänemeresoome keeltes esile väga harva, ainult mõnedes adverbides ja konjunktsioonides. Puudub täiesti *e-*tüveliste vormide paradigmaatiline esinemus. Sellepärast on väga raske kindlaks määrata ka nimetatud tüve esialgset tähendusfunktsiooni. Niisugusest olukorrast tingituna ongi *e-*tüve suhtes kujunenud eri arvamusi.

Rohkesti pooldajaid on leidnud oletus, et *e-* on relatiivpronoomeni tüvi. Üks esimesi selle seisukoha väljendajaid oli N. Anderson. Tema arvates moodustab *e*-tüvi vaid relatiivpronoomeni tüve *jo-* «kõrgevokaalilise paralleelvormi» (hochlautige nebenform) ja tuleneb varasemast kujust **je-*. Seega oleks algselt eksisteerinud kaks paralleelvormi (**jo-* : **je-*). Et aga eesti ja soome keeles ei või *j* esineda vokaali *e* ees, siis on ka eelnimetatud tüvest *j* kadunud (*je-* > *e-*).¹

Samale seisukohale jõudis ka soome keeleteadlane A. Genetz, väites samuti, et *e-* on relatiivse *jo-* (~ *ja-*) tüve «kõrgevokaaliline paralleelvorm» (korkeavokaalinen toisintomuoto).²

jo- ja *e-* tüve kunagisest identsusest läänemeresoome aluskeeles on kõnelnud samuti E. N. Setälä. Andersonist ja Genetzist erinevalt väidab ta ainult, et *e-* < *jo-* ei ole toimunud mitte selle tõttu, et keeles poleks võimalik *je-* ühend, vaid teatud positsioonis lauserõhust tingituna. Hiljem olevat aga *e*-lised vormid üldistumise tulemusena jõudnud ka mujale ning pannud nõnda aluse iseseisvale *e*-tüvele.³

Tüvede *e-* ja *jo-* indentsuse vastu vaidles aga H. Paasonen. Faktilise keelilise materjali alusel osutas ta, et mõlemad tüved eksisteerivad peale läänemeresoome keelte iseseisvalt veel ka teistes sugulaskeeltes, nimelt volga, permi ja ugri keeltes. Seejuures osutuvad mõlemad oma algselt funktsioonilt demonstratiivpronoomeni tüvedeks. *e*-tüvi tuleb näit. esile järgmistes sõnades: mdE murretes *ese* 'seal', *esta* 'sealt', *išta* ~ *ešta* 'nii', *ist'amo* ~ *estamo* 'selline', *eŋe* 'see' pl. *ehe* jne.; mdM *em̄be* 'kui, pärast seda kui'; kS *eta*, *etaja* 'see' jne.; udm ^{+ēčā} 'säärane'; h *it* 'see' *idy* 'nii' jne.; ung *ez* 'see', *igy* 'nõnda' *itt* 'siin' jne.⁴

Paasoneniga ühisel arvamusel oli H. Ojansuu, kes väitis samuti, et *e-* on vana soome-ugriline demonstratiivpronoomeni tüvi.⁵

Seega valitseb *e*-tüve päritolu ja põhifunktsiooni suhtes kaks vastandlikku arvamust. Sugulaskeeltes esinevad *e-* (~ *i-*) tüve näited osutavad, et õigemaks neist osutub seisukoht, mida toetasid Paasonen ja Ojansuu. Nii tulebki sugulaskeelte põhjal *e*-tüve lugeda iseseisvaks soome-ugriliseks demonstratiivpronoomeni

¹ N. Anderson, Studien zur vergleichung der indogermanischen und finnisch-ugrischen sprachen. Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat IX, Dorpat 1879, lk. 100.

² A. Genetz, Suomen partikkelimuodot, Helsinki 1890, lk. 119.

³ E. N. Setälä, Yhteissuomalainen äännehistoria. I ja II vihko, Helsingfors 1911—1912, lk. 438—441.

⁴ H. Paasonen, Die finnischen pronominalstämme *jo-* und *e-*. Finnisch-Ugrische Forschungen VI, Helsingfors 1906—1908, lk. 114—117; vt. ka: H. Ojansuu, Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia, Turku 1922, lk. 97; N. Anderson, Wandlungen der anlautenden dentalen spirans im ostjakischen. Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg, VII Série, tome XL, nr. 2 et dernier, St.-Petersbourg 1893, lk. 166—168.

⁵ H. Ojansuu, Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia, lk. 55.

tüveks, mis aga läänemeresoome keeltes on kaotanud oma algse funktsiooni ja moodustab tänapäeval vaid adverbe ja konjunktsioone. Vaatleme lähemalt siia kuuluvaid konjunktsioone.

ehk

e: Saareste-Cederberg EKVM I 6 (Müller) *echk* 'või'; Ahrens GES I 119 *ehk* 'oder'; Wiedemann EDW *ehk* 'vielleicht, etwa, oder, oder auch; wenn auch, wenn gleich'; (murd.) Rõu *ehk* 'või' Jäm, Muh, JMd, KJn, Lüg, Kod *ehk* 'või, ehk', Ans *ehk* 'või', Kkh, Rei *ähk* 'või, ehk', kirjak. *ehk* / vdj: Ahlqvist WG 76 *ehc'i* 'kanske; ehuru'; Ariste VKG 122 *ehtši* 'või, ehk', Kettunen-Posti NVK 158 *ehk_i* 'või' / sm: Lönnrot SRS *ehkä* 'kanske, fastän, om än, ehuru'; Genetz SP 119 (arh.) *ehkä* 'vaikka'

Soome konjunktsiooni *ehkä* päritolu suhtes on A. Genetz olnud arvamusel, et see tuleneb relatiivpronoomeni tüvest *e-*; konsonant *h* vastaks sellisel juhul *jos* 'kui' sõna *s*-häälikule, lõpus olev *-kä* aga oleks lihtsalt tavaline sufiksiline partikkel. Mis puutub vадja keele vormi *ehc'i* (loe: *ehtši*), siis olevat siin *-kä* asemel liitunud *-kin*.⁶

H. Ojansuu lähtus demonstratiivpronoomeni tüvest *e-* ja ühendas lõpu *-hkä* mordva sõnaga *ška* 'aeg' Ta oletas, et see võrdub soome adverbiga *ihkä* 'plane, prorsus, omnino'⁷

Tegelikult osutuvad soome *ehkä*, eesti *ehk* (< **ehkä*) demonstratiivse *e*-tüve mingi tänapäeval läänemeresoome keeltes mitteesineva käände vormideks (*e + hkä*) ja on häälikuliselt ning tähenduslikult võrreldavad mordva keele komparatiivkäände lõpuga *-шка* (vrd. *кыдошка* 'majasuurune', *шакшошка* 'potisuurune' jne.). Sama sufiks esineb veel ka soome adjektiivides (*-hko ~ -hkö*), väljendades mingi omaduse vähesevõitu esinemist (*pienehkö* 'väikesevõitu', *suurehko* 'suurevõitu' jne.), samuti vepsa moderatiivses komparatiivis (*levedembahk* 'veidi laiem' jne.). Mis puutub vадja keele vormidesse *ehtši*, *ehk_i*, siis on siin tõenäoliselt tegemist vaid lõpuvokaali varieerumisega keeliti (eesti ja soome keeles *-ä*, vадja keeles *-i*).

Funktsioonilt võib *ehk*-sõna koos vastetega sugulaskeeltes olla disjunktiivne või kontsessiivne konjunktsioon, peale selle samuti adverb ('võib-olla'). Läänemeresoome keelte tänapäeva arengustme seisukohalt osutub levinenumaks esimene (s. t. disjunktiivne konjunktsioon). See on üldine eesti, vähemal määral ka vадja keeles; näit.: e (Rossihnius) *katz ä c h k kolm möchto* (Saareste-Cederberg, EKVM I, 32); e Muh *tulgü tulv ehk terva*; Lüg *sie kestab üks päiv ehk kaks* / vdjKk *sis_ko osettsi kana ehk_i puiput* 'siis kui osteti kana või kanapojad' (Kettunen-Posti, NVK, 182) jne.

⁶ A. Genetz, Suomen partikkelimuodot, lk. 175.

⁷ H. Ojansuu, Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia, lk. 55.

Kõigis eeltoodud näidetes seob kõne all olev konjuktsioon eritähenduslikke mõisteid ('või') Täiesti üldine on sama sidesõna esinemine ka samatähenduslike sõnade vahel; näit. e *Lõukoer ehk lõvi elab sojal maal; Ronk ehk korp ehk kaaren on must lind* (Hurt, EP, 6); e *Lüg kester ehk erelimänkija; KJn ütleme tepä tala ehk ämpalķ.*

P. Ariste andmeil esineb vastav nähtus ka vadja keeles — *ehtši* seob nii eri- kui ka samatähenduslikke sõnu.⁸

Eesti kirjakeeles on hakatud aga rangelt piiritlema sidesõna *ehk* funktsioone. Juba J. Hurt püüdis seda piirata esinemusega samatähenduslike sõnade vahel (*susi ehk hunt, nimetus ehk nimi, vokaal ehk täishäälik* jne.) Eritähenduslike sõnade vahel soovitati kasutada vaid sidesõna *või* (näit. *On tarvis raha või muud abi*, mitte: *On tarvis raha ehk muud abi*) See ettepanek on ka tegelikult vastu võetud ja seega saanud keelenormiks, mille vastu eksimist loetakse õigekeelsuse reeglite rikkumiseks. Tegelikult on selline *ehk*-sõna funktsioonide piiramine ja range piiri tõmbamine *ehk* ja *või* vahel mõnevõrra kunstlik. Kõnekeel, eriti aga murded sellist vahet alati ei tunne. Analoogilist olukorda kohtame soome keeles konjuktsioonide *eli* 'ehk' ja *tai* 'või' puhul,⁹ võimalik koguni, et siin on olnud soome keel eesti keelemeestele eeskujuks.

Soome keeles pole *ehkä*-sõnal disjunktiivset funktsiooni. Erandi moodustab selles osas Tütarsaare murrak; näit. *kol miestä keu-lapuolla ja kol peräpuolla venettä, ehkä jos o seitsemäm miest* 'kolm meest keulapoolel ja kolm pärapoolel, või kui on seitse meest' (Äimä, TTM, 90). Et aga Tütarsaarel kõneldav soome keel on tugevasti mõjustatud eesti keelest, siis tuleb ka käesolevat juhtu seletada eesti keele mõjuga. H. Ojansuu on esitanud Tütarsaarelt koguni sama konjuktsiooni lõpukaolisena (*ehk*), seletades ka seda eesti keele mõjuga.¹⁰

Peale selle võib vaadeldav konjuktsioon olla kasutusel kontsessiivisena ('olgugi et'). Sellele viitas juba Wiedemann oma sõnaraamatus ('wenn auch, wenn gleich'). Rohkesti näiteid kontsessiivse funktsiooni osas pakub kõnekeel, nagu e *Ehk ma ka surma saan, ma ujun järele; Ehk ma küll tahaksin anda, ei tohi ma mitte.* Hurt toob selle kohta näiteid samuti rahvaluulest, nagu *Ikka peab ori olema, / Ikka peab mini minema, / Ikka käima käs-kujalga / Ehk tuleks tuline ilma, / Rahe raudane sajaks, / Valaks vihma vardaasta* (Hurt, EP, 28)

⁸ P. Ariste, Vadja keele grammatika, Tartu 1948, lk. 122.

⁹ Vrd. näit. L. Kettunen, Kaks õigekeelsuse raamatut. «Eesti Keel» 1922, nr. 3/4, lk. 104; L. K[ettunen], *Ehk* ja *või*. «Eesti Kirjandus» XV. 1921, lk. 349—350.

¹⁰ H. Ojansuu, Suomen kielen tutkimuksen työmaalta. Sarja esitelmä I, Jyväskylä 1916, lk. 120.

Ka esitab Hurt kontsessiivse *ehk* näiteid eesti kirikulauludest, nagu: *E h k oleks ilm täiz kuratid, / Kes tahaksid meid neelda, / Ei karda meie ühtegi, / Küll Jumal võtab keelda* (Hurt, EP, 28)

Eriti sageli tuleb tema järgi *ehk* kontsessiivsenäna esile pühali-kes kinnitustes ja vannetes, näit. *E h k tulgu iza järele, ma mitte ei lähe* (sealsamas, 31) jne.

Soome keeles on *ehkä* ainult kontsessiivne konjunktsioon, kuid sellisenägi esineb sõna tegelikult piiratud alal (Genetz märkis seda vaid varasemast kirjakeelest, kemi ja küsimärgiga ka päl-käne murdest)¹¹, näit. (Agricola) *henen pite elemen e h k e hen olis coollut* 'ta peab elama, olgugi et ta oleks surnud' (SKKM I, 82). Sama kontsessiivset sidesõna on A. Ahlqvist maininud ka vadja keelest (*ehc'i* 'kanske; ehuru'). Selle sõna praeguse esi-nemuse kohta äga puuduvad andmed.

Etümoloogiliselt sama sõna tuleb Ojansuu ja Genetzi andme-tel esile veel aunusekarjalas (*ehki* 'edes').¹² Et äga selle esi-nemuse kohta puuduvad konkreetseid näidislauseid, siis pole selge, kas siin on tegemist mõnva sidesõna või adverbiga. Esitatud tähenduse põhjal otsustades on mõeldavad mõlemad võimalused. Adverbina esineb *ehk* (~*ehkä*) pealegi veel ka eesti, vadja ja soome keeles. Tuleb nentida, et soome keeles ongi *ehkä* pigem adverb kui kontsessiivne sidesõna. «Nykysuomen sanakirja» esi-tab *ehkä* esmajoones just adverbina ja alles siis kontsessiivse konjunktsioonina. Samuti väga sagedane on vastav adverbiline esinemus eesti keeles ('võib-olla').

Niisiis võib kõne all olev sõna olla kasutusel adverbina ja kontsessiivse ning disjunktiivse konjunktsioonina. Missugune nendest funktsioonidest on primaarne, see probleem on põhjus-tanud keeleteadlaste hulgas eri arvamusi. J. Hurt on käsitlenud vastavaät küsimust oma eriuurimuses partikkelite *ehk* ja *või* esi-nemusest eesti keeles («Ueber die estnischen Partikeln *ehk* und *või*»). Uuriäa väidab, et eesti keele seisukohalt osutub kõige sage-dasemaks funktsiooniks disjunktiivsus. Selle põhjal võib jääda näi-liselt mulje, nagu olekski *ehk* olnud algselt disjunktiivne sidesõna ja alles siit arenenud hiljem kontsessiivseks sidesõnaks ja lõpuks adverbiks. Oma eelnimetatud töös jõudis äga Hurt siiski vastu-pidisele järeldusele. Võttes arvesse seda, et disjunktiivse side-sõnana on *ehk* tuntud vaid eesti ja vadja keeles, kontsessiivse sidesõnana ja adverbina äga palju laiemas ulatuses, väitis Hurt, et primaarselt on *ehk* eelkõige adverb. Viimasest on hilisema semantilise arenemise teel kujunenud kontsessiivne ja lõpuks pii-ratud alal disjunktiivne sidesõna.

Niisugust arenguvõimalust tuleb pidada tõenäoliseks. Seda tingib esiteks konjunktsioonide üldine arengusuund teistest sõna-

¹¹ A. Genetz, Suomen partikkelimuodot, lk. 119.

¹² H. Ojansuu, Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia, lk. 54; A. Genetz, Suomen partikkelimuodot, lk. 175.

liikidest adverbilise vaheastme kaudu, teiseks vastava disjunktiivse sidesõna puudumine soome keeles.

Eesti keelest kuulub siia veel sõna *ehkki*. See on tegelikult sama kontsessiivne *ehk*, millele on lisandunud rõhutav *ki*-liide. Oma esinemuselt piirdub *ehkki* peamiselt kirjakeelega.

Peale selle võib *ehk* (~*ehkä*) esineda ka ühend- ja rühmkonjunktsioonides ühe komponendina. Siia kuuluvad e *kas ehk, ehk küll, ehk ka, kui ehk, kas ehk* ja sm *ehkä kyllä 'ehk küll'*

elik

e: Saareste-Cederberg EKVM I 42 (Stahl) *ellick 'ehk'*; Wiedemann EDW *elik* = *ehk*; (murd.) Jäm *ellik*, VJg *elik* ~ *elik* / sm: Lönrot SRS *eli 'eller'*; *elikkä 'eller och'*; Genetz SP 126 *eli, elli, elikkä, ellikkä*, (Härra Martti) *elickä* disj. konj.; NS I *eli, elikkä 'ehk' / isS: eli 'või' / krjP: Genetz TVKK 247 eli 'tai'; krjK: Leskinen KKN I 93 eli 'või'*

Käsitletav sidesõna on tuntud peamiselt soome, vähemal määral ka eesti, isuri ja karjala keeles. Nii esines eesti varasemas kirjakeeles täiesti üldiselt sõna *elik 'ehk'*, ent tänapäeval kohtame seda vaid mõnedes Põhja-Eesti murrakutes (Jämajal, Viru-Jaagupis ja mujal), kuna kirjakeelest on *elik* sootuks kadunud. Hõre on nimetatud sidesõna esinamus samuti isuri (täheldatud vaid soikola murdest) ja karjala keeles. Viimasest mainitakse *eli*-sõna päriskarjala ja haruharva ka Tveri alalt (Tolmatšu).

Konjunktsiooni *eli* päritolu suhtes oli A. Genetz arvamusel, et vastavat sõna tuleb pidada rootsi laenuks.¹³ Skandinaaviapoolset lähtumist toetas ka E. A. Ekman; ta eeldas, et *eli* on soome keelde tulnud muinaspõhja keelest (vrd. mp **ælliga*, **æliga*, **eliga* ja sm *elikkä*), kusjuures nimetatud laenamisprotsess toimus kas VIII sajandi või ka viikingiteajastu alguses. Samuti otsene laen muinaspõhjast olevat ka eesti *elik*, kuna karjala *eli* ja mitmed lapi vormid (lpI *eli* ja lpV *eli, elike*) osutuvad omakorda soome laenudeks.¹⁴ Ka E. N. Setälä kõneles nimetatud konjunktsiooni puhul (olgugi küsimärgiga) skandinaaviapoolsest (nimelt muinasrootsi või hilismuinaspõhja) lähtumisest.¹⁵

L. Hakulinen asub aga *eli*-sõna germaani- (resp. skandinaaviapoolse) päritolu suhtes täiesti kahtleval positsioonil. Ta mainib küll, et *eli*-konjunktsiooni peetakse üldiselt germaani laenuks, ent lisab samas, et selline motiveering pole veenev Teisal kõneleb ta koguni, et *eli* pärineb omaaegselt samakujulisest adverbist

¹³ A. Genetz, Suomen partikkelimuodot, lk. 175.

¹⁴ E. A. Ekman, Finnische und estnische Konjunktionen nordischen Ursprungs. Finnisch-Ugrische Forschungen I, Helsingfors-Leipzig 1902, lk. 117–121.

¹⁵ E. N. Setälä, Bibliographisches Verzeichnis der in der Literatur behandelten älteren germanischen Bestandteile in den ostseefinnischen Sprachen. Finnisch-Ugrische Forschungen XIII, Helsingfors 1912–1913, lk. 360.

ja et selle lõpul on esinenud latiivne *-k* (< **elik*).¹⁶ Sellises seisukohavõtus sisaldub juba kindlalt eitav suhtumine eespool mainitud germaanipoolsuse teooriasse.

Veelgi teravamal kujul astus *eli*-sõna germaanipoolse lähtumise võimalusele vastu H. Ojansuu. Ta väitis, et vastava konjunktsiooni aluseks jääb sama soome-ugriline demonstratiivpronoomeni tüvi *e-*, mis tuleb esile ka soome keele sidesõnades *että* 'et', *es* 'olguigi et', *ellei* 'kui ta ei' jne.¹⁷ Y. H. Toivonen arvates on *eli* (~eesti *elik*) sõna germaanipoolne päritolu ebakindel. Olevat võimalik, et nimetatud sõna on algselt hoopis pronominaalse *e*-tüve mingi kääne + tuletis.¹⁸

Et siin on tegemist soome (resp. läänemeresoome) oma sõnaga, tõendab latiivse *k*-elemendi varasem esinemine. Tänapäeval on sellest soome keeles säilinud veel aspiratsioon (sm *eli*⁽¹⁾, *elli*⁽²⁾ jne.). Soome keele tornio murretes esineb *elit* pro *eli*³ või *elik*.¹⁹ Niisiis lähtub soome *eli* pronominaalsest *e*-tüvest, millele on liitunud tuletised *-li-* ja *-k*; neist võib esimest kõrvutada *li*-tuletisega sõnades *mikkäli* 'kuivõrd' *sikäli* 'seevõrd' jne., teist aga pidada samaseks latiivi tunnusega. Soome keele vormides *elikkä*, *ellikkä* on eelmisele (< **elik*) lisandunud veel rõhutava laadiga *ka-* (~*kä-*)liide (vrd. *vaikka* 'olguigi et', *taikka* 'või' jt.). Sama tuleb oletada eesti keele sidesõna *elik* ~ *ellik* puhul. Ka siin on latiivsele *k*-le lisandunud veel rõhutava iseloomuga *ka-* (~*kä-*)liide (< **elik* + *kä*) Vastasel juhul poleks millegagi seletatav sõnalõpulisel *-k* esinemus murdeti veel tänapäevalgi, aga samuti ka varasemas kirjakeeles.

l-hääliku geminatsiooni murdeti *eli*-sõnas on Hakulinen soome idamurrete põhjal oletamisi seletanud kunagise lõpuvokaali kaoga, nimelt *elli* < *ell* < *el* < *eli*.²⁰ Huvitav on märkida, et häälikuliselt on *eli*-sõnale lähedased ka samafunktsioonilised vene *алу* ja *улу* 'või', mis on laenatud ka enamikusse soome-ugri keeltesse, ning udmurdi keele arvatavasti türgi-tatari-poolse päritoluga disjunktiivne *оло . оло* 'kas . või' Sõnad *eli*, *алу*, *улу* ja *оло* pole aga omavahel siiski etümoloogiliselt seostatavad.

Funktsioonilt on eesti *elik* ja soome, isuri ning karjala *eli* disjunktiivsed sidesõnad, mis soome kirjakeeles, välja arvatud vanasoome kirjakeel, seovad ainult samatähenduslikke mõisteid. Teistes keeltes, aga ka soome murretes, ei tunta sellist *eli* tähendusala piiramist, vaid siin esineb see nii 'ehk' kui ka 'või' tähenduses. Mõni näide selle kohta, kus *eli* seob samatähenduslikke mõis-

¹⁶ L. Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys I, Helsinki 1941, lk. 70, 94.

¹⁷ H. Ojansuu, Itämerensuomalaisten kielten pronomiinioppia, lk. 42—43.

¹⁸ Y. H. Toivonen, Suomen kielen etymologinen sanakirja I, Helsinki 1955, lk. 36.

¹⁹ M. Airila, Äännehistoriallinen tutkimus Tornion murteesta. Suomi IV: 12, Helsinki 1911 ja 1913, lk. 120.

²⁰ L. Hakulinen, Loppuäänteen kadon välittämiä äänneilmiöitä itämurteiden alueella. «Virittäjä» 1925, lk. 122—123.

teid: sm *se löys kolme ryöväliä eli sissiiä* 'see leidis kolm röövlit ehk sissi' (Westerlund, MLKKP, 207); kirjak. *Arpomalla määrätään, mitkä obligaatiot maksetaan eli lunastetaan* 'loosimisega otustatakse, missugused obligatsioonid makstakse ehk lunastatakse' (NS I, 202 I) / kirjK *kun on pilvet suomuzin eli viihtüzin, niin onnah strasnoit pilvet* 'kui on pilved soomustena ehk vihikaupa, siis on hirmsad pilved' (Leskinen, KKN I, 93).

Hoopis ulatuslikumalt esineb juhte, kus sama sidesõna seob eritähenduslikke mõisteid; näit. e (Stahl) *middakit annap ellick ülle meeleta fedda teep ellick omaft kuckruft keddakit marap* (Saareste-Cederberg, EKVM I, 42) / sm (Agricola) *Heiritzeuetkö eli adhistauatko sinun synnis sinua?* 'kas häirivad või ahistavad sinu patud sind?' (SKKM I, 58); smS *nī-tā ne mō-i toisillen ra-hošta eli mū-sta* 'neid nad müüsid teistele raha või muu eest' (Kettunen, SM I, 236); kirjak. (arh.) *He kävelivät eli juoksivat hyvin pitkän matkan* 'nad käisid või jooksid hea tüki maad' (NS I, 202 I) / isS (rhvl.) *tulkā nūremb eli vanhemb, eli kerroin keskimmäine* 'tulgu noorem või vanem või päris keskmine'

Võib koguni üldistavalt märkida, et soome murretes ei tehta tihtipeale tähenduslikku vahet sõnadel *eli* ~ *elikkä* ja *tai* ~ *taikka*. Seda tõendab ka asjaolu, et varasemas soome kirjakeeles, ent vahel ka murretes esinevad mõnikord ühes ja samas lauses (iseäranis 'kas või' ülesannetes) mõlemad sidesõnad. Näit. sm (Agricola) *ia sinun waftas iotakin taicka wehimes eli swrimafa tehnuet ouat* 'ja sinu vastu midagi kas suuremat või vähemat on teinud' (SKMM I, 115) jne. Nii on 1642. a. soomekeelses piiblitõlkes *joko . tahi* 'kas või' asemel kasutusel peamiselt kolm võimalust — *eli eli, taicka eli* ja *eli taicka*.²¹

ellä (sm)

vdj: Ahlqvist WG 76 *ellä* ~ *el* 'om, i fall' / sm: Lönnrot SRS *ellen, ellet, ellei* jne. 'om icke jag, om icke du' jne.; Kallio LSRS *ellä* 'om'; Genetz SP 119 *ellen, ellet* ~ *elles, ellei* jne.; NS I *ellei* 'jos ei, jollei, mikäli ei'

Seda sõna pidas O. A. F Blomstedt etümoloogiliselt ühtekuuluvaks interrogatiivse pronoomeniga *ken* 'kes', mille sõnaalguline *k-* olevat elisiooni tulemusel välja langenud.²² See on aga täiesti ebaõnnestunud seletus ja juba A. Ahlqvist astus välja niisuguse vääretümoloogia vastu, olgugi et ta ka ise polnud suuteline esitama nimetatud sõnale tõepäraselt seletust.²³ Tegelikult osutub *ellä* e-tüve vanaks adessiiviks, missuguse arvamuse ongi esitanud

²¹ K. E. Petander, Tutkimus 1642 v:n raamatun käännöksen kielestä. Suomi II: 18, Helsinki 1885, lk. 193—194.

²² O. A. F Blomstedt, Halotti Beszéd ynnä sen johdosta Wertailevia Tutkimuksia Unkarin, Suomen ja Lapin Kielissä, Helsinki 1869, lk. 133.

²³ A. Ahlqvist, Eräs virallinen kielitieteellinen lausunto. Kieletär, 3. vihko, Helsinki 1872, lk. 34—35.

L. Hakulinen.²⁴ Samal seisukohal näib olevat ka Y. H. Toivonen, ehkki ta annab adessiivse lähtumise küsimärgiga.²⁵

Soome keeles on ühtlasi teostunud *ellä*-konjunktsiooni ja järgneva eitusverbi eri muudete liitumine üheks sõnaks. Nõnda moodustub omaette paradigma: *ellen* (< *ellä en*) 'kui ma ei', *ellet* (< *ellä et*) 'kui sa ei', *ellei* (< *ellä ei*) 'kui ta ei', *ellemme* (< *ellä emme*) 'kui me ei', *ellette* (< *ellä ette*) 'kui te ei', *elleivät* (< *ellä eivät*) 'kui nad ei'. Niisugust liitvormide esinemist märkis juba E. Lönnrot, kuid pidas neid ekslikult sidesõna *eli* 'ehk' ja eitusverbi muudete liitumise tulemuseks.

Tänapäeval on iseseisev *ellä*-sõna soome keelest peaaegu välja surnud. L. Hakulinen on seda leidnud vaid Põhja-Savo Keitele kihelkonnast.²⁶ Küll on soome keeles täiesti üldisteks kujunenud *ellä*-konjunktsiooni ja eitusverbi liitvormid.

Haruldane on *ellä* 'kui' vadja keeles. Ahlqvist ja Genetz osutavad ühtlasi ainsateks, kes seda sõna vadja keelest mainivad. Erinevalt soome keelest on vadja *ellä* jäljetult kadumas; siin pole toimunud eitusverbiga liitumist.

Funktsiooni poolest on *ellä* konditsionaalne sidesõna ('kui'); näit. sm (Agricola) *Wan e lle i hen ole oikein Castettu, Nin henen pite* 'vaid kui ta ei ole õigesti ristitud, siis tal (= papil) tuleb' (SKMM I, 22); smS (Keitele) *Mut ellä vähänkin toisin teit, niin oli hän heti niskassasi* 'aga kui vähegi teisiti tegid, nii oli ta kohe sinu turjas kinni' (L. H[akulinen], PH, 82); kirjak. *Älä tule, e l l e t tunnussanamme tunne* 'ära tule, kui sa ei tunne meie märgusõna' (NS I, 206 I). Vadja keelest puuduvad nimetatud konjunktsiooniga lausenäited.

Konjunktsiooniga *ellä* on ühendatav veel soome kirjakeele kontsessiivne *elleikään* 'olgugi et, kuigi et'. Viimane on tegelikult *ellä*-sõna ja eitusverbi akt. ind. pr. sing. 3. pöörde liitvorm *ellei*, millele on lisandunud veel rõhutav liide *-kaan* (~ *-kään*).

eltei (sm)

sm: Kallio LSRS *eltei* = *ellei*.

Nimetatud sõna esineb väga harva ja on soome keelest hääbumas. Päritolult on *eltei* 'kui ta ei' pronominaalse *e*-tüve ablatiiv (*e-ltä*), millele on liitunud järgnev eitusverbi sing. 3. pöörde (*eltä ei* > *eltei*). Niisama haruldane on ka käesoleva konjunktsiooni alusvormiks olev pelk *e*-tüve ablatiiv, mis tuleb esile *elt'* kujul.

Funktsioonilt on *eltei* ja *elt'* konditsionaalseid sidesõnu ('kui'); nende lauselise esinemuse kohta puuduvad näited.

²⁴ L. Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys I, lk. 69.

²⁵ Y. H. Toivonen, Suomen kielen etymologinen sanakirja I, lk. 33.

²⁶ L. H[akulinen], Pieniä huomioita. «Virittäjä» 1926, lk. 82; L. H a k u l i n e n, Kieli- ja tyyliseikkain huomioinnista kansankielemme sanaston keruussa, «Virittäjä» 1930, lk. 274.

es

e: Ojansuu IKP 93 (arh.) *es* 'jos; vaikka' / sm: Setälä ÄH 438 (Agricola *Es ~ ef* 'jos; vaikka', (Finno) *es* 'idem', (Hemminki) *Es ~ es* 'idem' jne.

es 'kui; olgugi et' osutub põhiliselt arhailiseks sõnaks; see esineb nii eesti kui ka soome keeles vaid varasemas kirjakeeles. Agricola kasutas vahel samas tähenduses veel sõna *edes*. Sellest lähtudes on A. Genetz pidanud vorme *es* ja *edes* identseteks.²⁷ See on ekslik samastamine ja juba E. N. Setälä kritiseeris niisugust vaatekohta. Samas sattus aga Setälä ise *es*-sõna puhul väärale teele, ühendades selle soome *jos* 'kui' sõnaga ja arvates, et *es* ja *jos* lähtuvad sama tüve erivokaalilistest variantidest.²⁸

Ka H. Ojansuu on algul pidanud *e-* ja *jo*-tüvelisi sõnu (*es ~ jos, että ~ jotta* jt.) samast pronoomenitüvest lähtunuiks. Sõnaalgulise *j* esinemist või kadu seletas ta seejuures konsonantide sõnaalgulise astmevaheldusega.²⁹ Y. H. Toivonen arvates on siin tõenäoliselt tegemist latiiviga.³⁰

Tegelikult tuleb sõnas *es* näha pronominaalse *e*-tüve muistet illatiivi (vrd. sm *ylös* 'üles', *jos* 'kui', *e üles, taas* jne.), mis on teinud läbi väga keerulise semantilise arenguprotsessi. Võimalik, et selline areng toimus *jo*-tüvest lähtuva konjunktsiooni *jos* analoogial.

Funktsioonilt on eesti ja soome *es* konditsionaalne ja kontsessiivne sidesõna. Kontsessiivne on see näit. järgmises, u. aastast 1600 pärinevas lõuna-eesti kirikulaulu värsis: *Es meije juhren olles fedda pattu ni palju jummal juhren om wehl ennämb armu* (Ojansuu, IKP, 93) Sama funktsioon tuleb *es*-sõnal esile ka Agricola lauses *Eipe heiden pidhe woittaman — —, Ef quinga corkiafti he lendeuet* 'nad ei pea võitma — —, (olgugi et) kui kõrgelt nad lendavad' (Setälä, ÄH, 438).

Konditsionaalse *es*-sõna ('kui') kohta puuduvad lauselised näited.

et

e: Saareste-Cederberg EKVM II 354 (Wanradt-Köll) *eth, et*; Ahrens GES I 119 *et* 'damit, weil'; Wiedemann EDW *et* 'dass, damit, um zu; weil, da; wenn'; (murd.) Lüg, Vai, Muh, Mar, Jäm, Vas, Lut, Kra *et*, Muh, Hel, Har, Krk, Kod *et*, Lüg, Sim, Koe, Kod, San, Plv, Rõu, Lut *et*, Lüg *-t*, Vai *etto*; kirjak. *et* / vdj: Ariste VKG 122 *etti* 'et' / isS: *että* 'et'; kirjak. *etti* 'et' / sm: Lönnrot SRS *että* 'att, för att; när; och, som och'; Genetz SP 120

²⁷ A. Genetz, Suomen partikkelimuodot, lk. 119.

²⁸ E. N. Setälä, Yhteissuomalainen äännehistoria, lk. 438, 441.

²⁹ H. Ojansuu, Lisiä astevaihteluoppiin. «Virittäjä» 1909, lk. 55.

³⁰ Y. H. Toivonen, Suomen kielen etymologinen sanakirja I, lk. 33.

että, ett(ä), ette, ett ~ et, etä ekspl., konsek., fin., kaus., kopulat. konj.; NS I *että* / krjP: Mustakallio WAK 78 *että*, Nirvi SKV 95 *että, et 'et'*

Seega on nimetatud sidesõna põhiliselt omane eesti, soome ja vadjaa, vähemal määral ka isuri (soikola murdes) ja karjala keelele; viimases esineb see ainult päriskarjala murde soome keelega külgnevatel aladel.

Äärmiselt vaieldav on olnud *et* (~*että*)-sõna etümoloogiline külg. See on kutsunud keeleteadlaste hulgas aegade kestel esile rohkesti eri arvamusi. Nii esitasid G. Renvall ja E. Lönnrot oma sõnaraamatutes soome konjunktsiooni *että esi*-sõna partitiivina.³¹ Oma vormilt on partitiiv sõnast *esi* tõepoolest *että*-kujuline, kuid ei sobi tähenduslikult vastavaks konjunktsiooniks.

O. A. F. Blomstedt omakorda pidas *että*-sõna interrogaatiivpronoomeni *ken* 'kes' abessiiviks, milles sõnaalguline *k* on kadunud (vrd. *ellä* 'kui').³² Edasi samastasid mitmed uurijad (Genetz, Anderson) *jo*- ja *e*-tüve, pidades viimast *jo*-tüve «kõrgevokaaliliseks paralleeliks», ja vaatlesid sellest tingituna ka *että*-sõna samatähendusliku *jotta* paralleelvormina.³³ Ka E. N. Setälä seostas omavahel sõnad *että* ja *jotta*, kuid ta pole nõus *jo*- ja *e*-tüve identifitseerimisega. Nimetatud tüvede ja nendest tulenevate konjunktsioonide «vaheldumise» algseks põhjuseks oli tema arvates lauserõhk: rõhutus asendis oli algul *että* ja rõhulises *jotta*. Pärastpoole olevat toimunud nende sõnade üldistumine ja tarvituseletulek ka teistel juhtudel.³⁴

Sama arvamust jagas algul ka H. Ojansuu, kuid juba 1909. a. selgitas ta *jotta* ja *että* vaheldumisi esinemist konsonantide sõnaalgulise astmevaheldusega — *jotta* tugevas ja *että* nõrgas astmes (vrd. *es* ja *jos*) Hiljem (1922. a.) loobus aga Ojansuu sellestki seisukohast ja jõudis järeldusele, et *että* osutub iseisva pronomiinalse *e*-tüve partitiiviks.³⁵ Ojansuu viimast seisukohta toetas E. A. Tunkelo, väites, et vormis *että* tuleb võibolla näha samasugust ürgset eraldumiskäänet (partitiivi), nagu sõnades *siittä* ~ *sittä* 'siit' ja komparatiivses konjunktsioonis *kutta* 'nagu'³⁶ L. Hakulinen ei viita seoses konjunktsiooniga *että*

³¹ G. Renvall, *Suomalainen Sana-Kirja. Lexicon Linguae Finnicæ, cum interpretatione duplici, copiosiore latina, brevior germanica I*, Abo 1826, lk. 40 I; E. Lönnrot, *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja I*, Porvoo 1930, lk. 81 II.

³² O. A. F. Blomstedt, *Halotti Beszéd ynnä sen johdosta Wertailevia Tutkimuksia Unkarin, Suomen ja Lapin Kielissä*, lk. 133.

³³ N. Anderson, *Studien zur vergleichung der indogermanischen und finnisch-ugrischen sprachen*, lk. 100; A. Genetz, *Suomen partikkelimuodot*, lk. 147—148.

³⁴ E. N. Setälä, *Yhteissuomalainen äännehistoria*, lk. 438—441.

³⁵ H. Ojansuu, *Sananselityksiä. Mitä on Agricolan partikkeli ma (maa)? «Virittäjä»* 1907, lk. 162; H. Ojansuu, *Lisiä astevaihteluoppiin*, lk. 55; H. Ojansuu, *Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia*, lk. 35—36.

³⁶ E. A. Tunkelo, *Über einen urfinnischen trennungskasus auf -tta ~ -ttä. Finnisch-ugrische Forschungen XXIV*, Helsinki 1937, lk. 21.

otseselt ühelegi kindlale käände (tema järgi tuleneb see pronomiinaalsest *e*-tüvest, lõpp *-tta* on aga tundmatu päritoluga sufiks), ent teisel, seoses *että*-sõna oletatava semantilise arengukäiguga näib siiski kalduvat samuti partitiivi eeldamisele.³⁷

Ent on esinenud ka oletusi, millele vastavalt eesti *et*, soome *että* oleksid kas rootsi või koguni muinaspõhja laenud (Ahlqvist, Setälä)³⁸ Niisuguse seletusega saab aga vaevalt nõustuda.

Konjunktsiooni *et* (\sim *että*) tuleb kõigi eelduste kohaselt pidada *e*-tüve abessiiviks (**että* < **ektä*, nagu osutaksid ehk lapi keele vormid *jukte* 'et' jt.). Oletada lähtumist partitiivist, nagu sageli ongi tehtud, ei saa pidada häälikuliselt tõenäoliseks; sõnades *että*, *jotta*, *kutta* pole võimalik partitiivi korral millegagi seletada geminaadi *tt* esinemust. Semantiliselt aitaks vahest *että* ja selle häälikuliste teisendite arengut *e*-tüvelise demonstratiivpronoomeni abessiivist ('selleta') konjunktsioonini selgitada näit. soome keele lause *Hän sanoi, että asia on selvä* 'ta ütles, et asi on selge'; algselt arvatavasti: 'ta ütles, ilma selleta on asi selge' Seejuures oli primaarseks sidesõnaliseks funktsiooniks eksplikatiivne esinemus; siit on hilisema semantilise arengu tulemusena lähtunud arvukad teised funktsioonid (finaalne, kausaalne jne.) Tuleb siiski oletada, et pelga *e*-tüve abessiivi ja eksplikatiivse sidesõna *että* vahel on veel eksisteerinud adverbiline vaheaste (eelmainitud lause oleks sel juhul tõlgendatav järgmiselt: 'ta ütles, nii on asi selge'), millest ühtlasi oleks lähtunud *että*-konjunktsiooni konsekutiivne ('nii et') funktsioon. Üldjoontes samasugune tähenduslik arengukäik on usutav ka *jotta* puhul.

Ühtlasi on *et* (\sim *että*) üks väheseid sidesõnu, mida oletatakse põlvnevat juba läänemeresoome aluskeelest. Tänapäeval puudub siiski vastav sõna liivi ja vepsa keeles; nendest on see teiste keelte mõjutusel taandunud ja lõpuks sootuks kadunud. Vormilt kõige konservatiivsemaks osutub kuju *että*, mis esineb soome, karjala, isuri ja vadja keeles. Ühtlasi kohtame aga nimetatud keeltes ka lõpukaolist vormi. Lõpukadu on eriti täheldatav kiirkõnes, eriti juhul, kui järgnev sõna algab vokaaliga, kuid on mõnedes soome murretes kujunenud koguni üldiseks (näit. jääske, kirvu jt.) Lõpukadu on nimetatud sõnas üldine ka eesti keeles (välja arvatud Vai *etto*, mida tuleb pidada soomepäraseks). Vadja keele *etti* \sim *että* esinemus seletub lõpuvokaali varieerumisega (vrd. sm *ehkä* \sim vdj *ehtši*); isuri kirjakeeles esinev *etti* osutab omakorda, et *i*-line vorm pole päris võõras ka isuri keelele, olgugi et puuduvad konkreetseid kirjanekud.

Soome murretes, aga ka ühis- ja kirjakeeles on üsna tavaline (eriti ühenduses sing. 3. isikuga) *että*-konjunktsiooni liitumine

³⁷ L. Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys I, lk. 68, 204.

³⁸ A. Ahlqvist, Eräs virallinen kielitieteellinen lausunto, lk. 35; E. N. Setälä, Bibliographisches verzeichnis der in der literatur behandelten älteren germanischen bestandteile in den ostseefinnischen sprachen, lk. 361.

järgneva eitusverbiga selle akt. ind. pr. eri muudetes; nõnda tekib omaette paradigma: *etten* (< *että en*), *ettet* (< *että et*), *ettei* (< *että ei*), *etemme* (< *että emme*), *ettette* (< *että ette*), *etteivät* (< *että eivät*) 'et mina ei, et sina ei' jne. Neist on sing. 3. isiku vorm vahel omakorda lühenenud — *ettei* > *ette*.

Peale selle tuntakse soome keeles isikutunnuslikke vorme *ettän* 'et mina' ja *ettäs* 'et sina' Need on tekkinud sing. 1. ja 2. isiku personaalpronoomenite lühivormide *ma* (~mä) ja *sa* (~sä) liitumisel konjunktsioonile *että* — *että mä* > *ettäm* > *ettän* ja *että sä* > *ettäs*. Nähtus on omane peamiselt soome edelamurretele (näit. Raumas: *En sendähde, että n olisi eppäill* 'ei sellepärast, et ma oleksin kahelnud'), esinedes ühtlasi ka nimetatud murrete alalt pärinevate soome varasema kirjakeele autorite keelepruugis (Hemminki, Finno, Agricola jt.).³⁹

Harvemini võib soome murretes kohata *että*-konjunktsiooni enese liitumist eelnevale sõnale, näit smS *mi-nä sanoi ttä* (*sanoi että*) 'mina ütlesin, et' (Kettunen, SM I, 162).

Äärmiselt mitmekülgne on käsitletava sidesõna funktsioonistik. Kahtlemata kõige üldisemaks osutub *että* eksplikatiivse sidesõnana; näit. e (Gutslaff) *Ninck jumal neggi eth se Walck* ('*valgus*') *häh olli* (Saareste-Cederberg, EKVM I, 102); Kod *kutsar nähñud et tuli kabelin*; kirjak. *Ma arvan, et ta täna ei tule / vdj a müö keiki elimma küllu, et ti on saunä pappi* 'aga me kõik olime kuulnud, et saunatont on (olemas)' (Ariste, WS, 7) / is kirjak. *Tahtoi, et ti kaik, ket tekkööt töötä noisivat elamää hyväst* 'tah-tis, et kõik, kes teevad tööd, hakkavad hästi elama' (Jefimov, L I, 32—33) / sm (Agricola) *Sentäden (Rackat ysteuet) Catzocam ette me tesse totudhen pidheifime* 'sellepärast (armsad sõbrad) vaadakem, et me seda tõesti peaksime' (SKMM I, 6); smS *minä hoksin että minn-öv vi-ärälä tielä* 'ma märkasin, et ma olen valel teel' (Kettunen, SM I, 147); kirjak. *Oli minulla ajatus sem-moinen, et tä pyytäisin teitä ja Almaa sinne* 'oli mul selline mõte, et paluksin teid ja Almat sinna' (NS I, 280 II) / krjP *tuli tuumaks heille, että hyö lähtöö sen tytön kansa pakoh väoyn luo* 'tuli neil mõttesse, et nad lähevad koos selle tüdrukuga pakku väimehe juurde' (Mustakallio, WAK, 78)

Sageli võib konjunktsioon *et* (~*että*) seista otsese kõne ees. See on tegelikult sama eksplikatiivse funktsiooni üks erijuhte; näit. e *Lüg tohter üttel et sinule ei aitta prilli väki enämp / vdj kelmas-tütär se juttëeb-etti: a miä menen* 'see kolmas tütar ütleb, et : aga mina lähen' (Kettunen-Posti, NVK, 77) / sm *kuningas kahtoo. että: mitkä jälet tuommošet jälet on?* 'kuningas vaatab, et: Mis jäljed sellised jäljed on?' (Latvala, LM, 62)

³⁹ Vrd. näit. H. O j a n s u u, Lisiä lounaismurteiden tuntemiseen. «Virittäjä» 1907, lk. 45; M. R a p o l a, Suomen kirjakielen historia. Pääpiirittäin. I. Vanhan kirjasuomen kirjoitus- ja äänneasuun kehitys, Helsinki 1933, lk. 242.

Teiseks võib *et* (~*että*) olla kasutusel finaalse sidesõnana ('selleks et'); näit. e *Koe läks üle enamo a e ruttēm koeo soavā, Lut e t külmānū-š är', va ja nappaga' kinni' kõiittä' / vdj (rhvl.) Wēkā wiesti neitsüele, |Antakā anele tātā| Ett' eb neite itkēisi 'viige teade neiu, andke talle teada, et neiu ei nutaks' (Ahlqvist, WG, 97 II) / is kirjak. *E t t i saavva syyvā talvikylmāäl, linnut aine likemmälle ja likemmälle mättiijāt meijen kottiin looks* 'et saada süüa talvekülmaga, linnud üha lähemale ja lähemale tulid meie maja juurde' (Jefimov, L I, 10) / sm *Minā pitelen. parsija, e t t ei nää puttoo sinun niskais* 'ma hoian parsi, et need ei lange sulle kaela' (Paasonen, LH, 32); kirjak. *Vahdi lapsia, e t t e i v ä t ne putoa* 'vaata laste järele, et need ei kuku' (NS I, 281 II). Puuduvad näited *että*-konjunktsiooni finaalsest esinemusest karjala keeles. Soome kirjakeeles on hilisemal ajal hakatud piirama *että* finaalses esinemust ja sageli on viimase asemel puhtstiililistel kaalutlustel kasutusele tulnud konjunktsioon *jotta*. Sama kehtib konsektiivse *että* suhtes.⁴⁰*

Kolmandaks võib *et* (~*että*) sageli esineda kausaalses funktsioonis ('sest; sest et'); näit. e *Muh tettā taheitud kušeriks panna, e t tal sauke kenā ahe õ;* kirjak. *E t ilm oli soe, võtsid mehed töö juures kuued seljast / vdj piētī prāznikka mälēhtühessi, e t t i senel päiväl tšülä peli* 'peeti pidu mälestuseks, (sest) et sellel päeval põles küla' (Kettunen-Posti, NVK, 105) / smH *Mitā mi-nā o-lem pahaa tehny että minā to-mmotten sai(n)* 'mida ma olen paha teinud, et ma niimoodi sain' (Kannisto, LH, 269); kirjak. — — *murehtien kallistaa päänsä Suomen kansa, että kärsii kallis synnyinmaa* 'muretsedes langetab oma pea Soome rahvas, sest kannatab kallis sünnimaa' (NS I, 281 II).

Soome keeles on kausaalne *että* üldiselt siiski juba arhaism; selle asemel kasutatakse sidesõnu *sentähden että* 'sellepärast et' *sillä* 'sest' jne. Täiesti puuduvad kausaalse *että* näited isuri ja karjala keelest.

Neljandaks *et* (~*että*)-sidesõna põhifunktsiooniks on selle konsektiivne esinemus; näit. e *Har jušk e t kavjä plakkīn ol eñnevā / vdj se on nii suur praažnikka, e t vanat evät süo mitäit tähännä* 'see on nii suur püha, et vanad ei söö midagi sel päeval' (Mustonen, MVK, 161) / is kirjak. *Kirjuttaes muuttakaa sanomus nii, e t t i merkitty nimisana sais monikon forman* 'kirjutades muutke lause nõnda, et märgitud nimisõna omandaks mitmuse vormi' (Junus-Iljin, IKO II, 17) / sm *kylä oli mettän sisälä, e t t ei muuta näkynyk kun se kota* 'küla oli metsa sees, (nii) et muud ei paistnud kui see koda' (Cannelin, TKK, 102); kirjak. *Juoksi sellaista vauhtia, e t t ä kaatui* 'jooksis niisuguse hooga, et kuk-

⁴⁰ Vt. ka: [E. A. Tunkelo], Pieni lisä kirjasuomen *että* ja *jotta*-sanasten historiaan. Oikeakielisyyttä. «Virittäjä» 1938, lk. 252—254.

kus' (NS I, 281 I) Konsekutiivse *et* (~ *että*) korral võib pealause esineda mingi kõrvallausele viitav sõna, nagu eesti *nii*, *nõnda*, *selline*, soome *sellainen* 'selline', *semmoinen* 'idem', *niin* 'nii' jne. Samuti on võimalikud konsekutiivsed *et*-lauseid ka ilma sellise demonstratiivse sõnata.

Peale selle täheldatakse konsekutiivse *et*-lause puhul juhte, kus kõnekeeles kas imestuse, vaimustuse, ootamatuse või mingi muu põhjuse tagajärjel jutt katkeb konjunktsiooni kohal; lause jääbki sellisel juhul lõpetamata; näit. e Muh *se pillilugù "õ nī kirjē et / smH kyllä se oli ni:n ko-vaa a:ikaa e: t t ä* 'küll see oli nii halb aeg, et' (Kannisto, LH, 268) jne.

Usnagi tavaline on käsitletava konjunktsiooni esinemine ka kaudse küsimase puhul alustatud küsilause algul küsiva pronoomeni ees; näit. e San *ütte tallē että siä tuleš eī košša lät / smH käv tutkimaan, e t t ä minkälaeset siellä on asijat* 'hakkab uurima, et missugused seal on asjad' (Latvala, LM, 63); kirjak. *Tulinhan minä kysymään, e t t ä saisiko sitä rahaa* 'tulim ma ju küsima, et kas saaks seda raha' (NS I, 281 II) Selline sidesõna *et* (~ *että*) kasutamine on omane kõikidele läänemeresoome keeltele, kus nimetatud konjunktsioon esineb.

Eespool mainitud funktsioonidega piirduvad vastava sidesõna põhimised tarvitamisjuhud. Peale selle võib *et* (~ *että*) keeliti ja murdeti vahel esineda muudelgi puhkudel. Nõnda näit. kasutas Agricola oma keelepruugis *että*-sõna mõnikord kontsessiivselt.⁴¹ Tänapäeval seda siiski pole kusagil täheldatud, välja arvatud eesti *et küll*, kuid see moodustab juba omaette terviku.

U. T. Sirelius on märkinud soome keele jõeske ja kirvu murdest sõnu *ett*, *jott* ka eksplanatiivsetena, samuti relatiivpronoomeni osas.⁴² Tegelikult ei too aga mainitud autor *ett* esinemise kohta vastavaid konkreetseid näiteid. Tõenäoliselt on siin mõeldud selliseid elliptilise iseloomuga järeldavaid lauseid, nagu soome ühiskeele *Jaha, e t t ä kaikki ovat kotona!* 'ah nii, et kõik on kodus!' või *Vai e t t ä ollaan jo siin pitkällä!* 'või et ollakse juba nii kaugel!' (NS I, 282 I) Sellised eksplanatiivse varjundiga laused on võimalikud ka teistes keeltes. Tegelikult osutub ainult sidesõna osatähtsus neis väga väikeseks, sest enamikul juhtudel on samad laused mõeldavad ka ilma *et* (~ *että*)-sõnata. Sellepärast sõnastikes ja keelealastes uurimustes ei märgitagi *et* (~ *että*) puhul eksplanatiivset funktsiooni.

Konjunktsiooni *et* (~ *että*) võib õigusega pidada läänemeresoome keeltes üheks kõige sagedamini esinevaks sidesõnaks. Ühtlasi võib see olla paljude ühendsidesõnade üheks komponendiks. Siia kuuluvad e *sest et*, *sellepärast* (~ *seepärast*) *et*, *sellega et*, *nõnda et*, *ilma et*, *selle et*, *seetõttu et*, *sellele vaatamata*

⁴¹ H. O j a n s u u, Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia, lk. 35.

⁴² U. T. Sirelius, Jääsken ja Kirvun kielimurteesta. Suomi III : 10, Helsinki 1894, lk. 134.

et, sellest hoolimata et, et küll, vđj senie peräs etti 'sellepärast et', is *senperäst et* 'idem', sm *sentähden että* 'idem', *syystä että* 'idem', *senvuoksi että* 'idem', *niin että* 'nii et' *ilman että* 'ilma et', *paitsi että* 'välja arvatud et', *siksi että* 'selleks et', *siihen asti että* 'seni et', *sillä että* 'sest et', *niin kauvan että* 'niikaua et' jt. Rühmsidesõnadest kuulub siia sm *sekä että* 'nii kui ka'

Samuti kuulub siia soome kirjakeele *etteikö* 'et ei' Viimane osutub tegelikult *että*-sidesõna ja eitusverbi akt. ind. pr. sing. 3. pöörde liitvormiks (*ettei-*), millele aga omakorda on lisandunud veel interrogatiivne liide *-ko* (~*-kö*).

2. ja-tüvest tulenevad sidesõnad

Pronominaalse *ja*-tüve esinemuses on palju ühist *e*-tüvega; sellest puudub tänapäeval samuti iseseisev paradigma. Tüvi on säilinud vaid üksikutes adverbides ja konjunktsioonides.

ja-tüve olemasolu suhtes olid paljud varasemad uurijad kõhklevad või koguni eitaval seisukohal. Üks väheseid, kes tõstis esile *ja*-tüve ja sellest lähtuvad partiklid, oli A. Genetz oma teoses «Suomen partikkelimuodot». Ent ka temal jääb *ja*- ikkagi ainult relatiivse *jo*-tüve paralleelvormiks. Kaasaja uurijatest seevastu asub P. Ariste arvamusel, et iseseisev pronoomenitüvi *ja*- tuleb kohati tänapäevalgi läänemeresoome keeltes esile.⁴³

Oma olemuselt on *ja*- relatiivpronoomeni (algselt aga võib-olla koguni demonstratiivpronoomeni) tüvi (vrd. *e*- ja *jo*-tüve), mis peale läänemeresoome keelerühma eksisteerib veel lapi keeles (vrd. lõuna-lapi relatiivpronoomeni tüve *já*- koos sellest tuleneva kontsessiivse konjunktsiooniga *jállás* 'olgugi et, kuigi').⁴⁴ Paralleelselt eelmisega on lapi keele samas murdes olemas ka relatiivpronoomeni tüvi *ju-*, mis etümoloogiliselt vastab läänemeresoome pronoomenitüvele *jo*- Siit selgub, et *ja*- ja *jo*- parallelism pole ainult kitsalt läänemeresoomeline nähtus. Ühtlasi on *ja*-tüvi läänemeresoome keeltes kohati läbi teinud häälikumuutusi (mõnedes vormides sõnaalguline *j > Ø*, mida me *jo*-tüve puhul kunagi ei kohta.

Nende faktide alusel on õigem kõnelda iseseisvast relatiivpronoomeni tüvest *ja*- millel leidub vormilisi ja tähenduslikke paralleeljooni *jo*-tüvega.

Üldse on *ja*-tüvest lähtunud järgmised läänemeresoome keelte sidesõnad:

jahka (sm)

sm: Lönnrot SRS *jahka* 'så snart som, när, bara, allenast; om, om blott, om dock (*joska*); men om'; *jakka* 'idem'; Genetz SP 121

⁴³ Andmed saadud vahetult P. Aristelt.

⁴⁴ E. Lagercrantz, Sprachlehre des Südlappischen nach der Mundart von Wefsen. Kristiania Etnografiske Museum. Bulletin 1, Kristiania 1923, lk. 46, 95.

jahka, *jakka*, *akka* 'kunhan, niin pian kuin, jos vain, mutta jos'; NS II *jahka* 'kun, kunhan, sitten kun, heti kun'

Konjunktsiooni *jahka* 'kui, niipea kui, siis kui' päritolu kohta on varasemad uurijad kirjutanud vähe. E. N. Setälä oli üldse esimesi, kes mainis *jahka*-sõna, jättes aga seejuures viimase etümoloogia lahtiseks.⁴⁵ H. Ojansuu arvates tulevat *jahka* vormist **johka*, seega siis *jo*-tüvest, sõna lõpuosa *-hka* aga sõnast *ihka* 'päris, täiesti'⁴⁶ Seega näeb Ojansuu siin analoogilist arengut võrreldes konjunktsiooniga *ehkä* (~*e ehk*) Järgnevatest uurijatest oletab L. Kettunen, et kõne all olev sidesõna on kujunenud sõnade *ja* ja *ehkä* 'olguigi et' liitumisest.⁴⁷ L. Hakulinen omakorda märgib *jahka* etümoloogia olevat ebaselge, teisel taas oletab, et see sõna on tekkinud sufiksi *-ka* (~*-kä*) liitumise tulemusena mingile nüüd juba tuhmunud tüvisõnale. Selliseks tüvisõnaks esitab ta küsimärgiga ka germaani laenu *ja* (murretes *jah*)⁴⁸ — seega ilmneb siin lähenemine Kettuneni teooriale.

Pronominaalsele *ja*-tüvele ühenduses käesoleva sidesõnaga on viidanud ainult A. Genetz, jättes aga seejuures esitamata täpsema etümoloogia. Tegelikult osutub *jahka* samasuguseks käändeliseks vormiks *ja*-tüvest, nagu on seda *ehk* *e*-tüvest (vrd. *ehk*).

Konjunktsiooni *jahka* eri kujudest soome murretes kõneleb lähemalt L. Kettunen, mainides üldse vorme *jahka*, *jakka*, *akka*, *lahka* ja *lakka* ning Renvalli sõnaraamatust veel *jokka*. Neist peab ta primaarseks vormi *jahka*, mis kohati *hk* > *kk* tulemusena on andnud *jakka* ja edasi mõnikord ka kuluvormina *akka*. Vormid *lahka* ja *lakka* on Kettuneni arvates kas eri algupära või kujunenud mõne teise sõna mõjutusel.⁴⁹ Viimast arvamust pooldab ka H. Lehmusto, kes esitab Porvoo kihelkonnast sõna *lakka* 'kui' ja peab seda lähtunuks hüüatusest *lah* + (*i*)*ahka*.⁵⁰ Tõenäoliselt ongi *lahka* ja *lakka* puhul «mõjutajaks» ja üheks komponendiks olnud *laskea* 'lasta' verbi imperatiivi pr. sing. 3. pöörde eri kujud (vrd. ingeri murrete imperat. *lase*, *lahe* 'las') *jahka*-sõna muude häälikuliste teisendite osas tuleb nõustuda Kettuneni esitatud seletusega; ainult *jokka* kuulub *jo*-tüve juurde.

Samast konjunktsioonist leidub aga veel teisigi eriarengulisi vorme; siia kuuluvad Lönnoti sõnaraamatus esinevad *jahkama* ~ *jahkan* 'kui mina', *jahkasa* ~ *jahkas* 'kui sina', *jahkahan* 'kui tema', mis on tingitud personaalpronoomenite *ma*, *sa*, *hän* liitumisest eelnevale *jahka*-konjunktsioonile. Seejuures pole täheldatud liitumist mitmuslike personaalpronoomenitega.

⁴⁵ E. N. Setälä, Yhteissuomalainen äännehistoria, lk. 441.

⁴⁶ H. Ojansuu, Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia, lk. 55.

⁴⁷ L. Kettunen, Suomen murteet III, Helsinki 1940, lk. 202—203.

⁴⁸ L. Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys I, lk. 70, 207.

⁴⁹ L. Kettunen, Suomen murteet III, lk. 202—203.

⁵⁰ H. Lehmusto, Pieniä kielihavaintoja Porvoon pitäjstä. «Virittäjä» 1911, lk. 69.

Funktsioonilt on *jakka* temporaalne ja konditsionaalne sidesõna ('kui') ning adverb ('võib-olla') Kõige levinumaks osutub see temporaalse sidesõnana, osutades sel juhul ühtlasi alati mingisugusele tulevikus toimuvale tegevusele; näit. smH *akka* (~ *jakka*) *toi a-urūra tul'ia niḡ külhän se- puhu sittev vähäm pa-remmin* 'kui too Auruura tuleb, siis küll see kõneleb veidi paremini' (Kettunen, SM I, 83); kirjak. *Jakka nyt posti tulee, saadaan tuoreita uutisia* 'kui nüüd post tuleb, (siis) saab värskeid uudiseid' (NS II, 3 I).

Soome kirjakeele seisukohalt saabki *jakka* olla vaid adverbiks ja temporaalseks sidesõnaks. «Nykysuomen sanakirja» ei kõnele midagi nimetatud konjunktsiooni konditsionaalsest esinemusest. Tegelikult on aga juba kirjakeele temporaalne *jakka* tugeva konditsionaalse kallakuga: '(juhul) kui post tuleb, siis saab värskeid uudiseid' Ka Ojansuu mainis *jakka*-sõna nii temporaalse kui konditsionaalse konjunktsioonina. Mõlematele funktsioonidele viitab samuti Lönnroti sõnaraamatus esitatud kahe-sugune tähendus — temporaalne ('sä snart som, när') ja konditsionaalne ('om, om blott, om dock') Viimase esinemuse kohta puuduvad konkreetseid lausenäited.

jakka pole omane kogu soome keelele. On teada mitmed mured (nurme, kemi jt.), kus seda sidesõna ei tunta.⁵¹

jaksi (sm)

sm: Lönnrot SRS (murd.) *jaksi* = *jakka*.

See sidesõna esineb Lönnroti sõnaraamatu järgi vaid soome murretes. L. Kettunen aga, kes spetsiaalselt jälgis *ja*-tüvest lähtuva *jakka* 'kui' ja selle häälikuliste teisendite levikut eri murretes, ei taba kusagilt *jaksi*-sõna.⁵² Seda pole maininud ka ükski teine autor. Niisiis jääb *jaksi* esinemus soome murretes vähemalt tänapäeval küsitavaks. Pole täiesti selge ka *jaksi* etümoloogia. Vormi järgi tuleks seda pidada *ja*-tüve translatiiviks, kuid selline oletus nõuab täiendavaid fakte sõna esinemuse ja tähenduse osas.

Funktsioonilt on *jaksi* arvatavasti konditsionaalse laadiga sidesõna; seda osutab Lönnrotil leiduv väljend *jak si suostutte* 'om ni bara kommer öfverens' ('kui te vaid nõustute')

as (< **jas*)

e: Ariste EM I 6 *aš* 'eks, vast; küllap, kui' / lv: Wiedemann LG 224 *aš* 'wenn' Kettunen LW *jaz, jaš, jaž, aš, až, aš, az* 'ob, wenn, falls'

Seda eesti keele Risti murraku ja liivi keele sidesõna on L. Kettunen ja P. Ariste pidanud ühtekuuluvaks soome konjunk-

⁵¹ E. Reijonen, Nurmeksen kielestä. Äänne- ja muotoopillinen tutkimus-koe. Vähäisiä kirjelmia XIII, Helsinki 1892, lk. 62; K. Cannelin, Tutkimus Kemin kielenmurteesta. Suomi III : 2, Helsinki 1889, lk. 79.

⁵² L. Kettunen, Suomen murteet III, lk. 202.

siooniga *jos* 'kui'⁵³ Tegelikult osutub *as* (< **jas*) ~ *jaz* pronominaalse *ja*-tüve muistseks illatiiviks ja seda tuleb niisiis hoida lahus *jo*-tüve vormidest, olgugi et mõlemal tüvel leidub ühesuguse moodustusviisi ja tähendusega vorme, sealhulgas ka sidesõnu. Liivi keeles ja eesti keele leivu murdes tuntakse küll ka vastavat samatähenduslikku *jo*-tüvelist sidesõna (lv *joz* 'kui', e Lei *d'os* 'kui').

Uhtlasi on **jas*-sõnaga toimunud märgatav häälikumuutus. Nii on eesti, aga kohati ka liivi keeles selle sõna alguskonsonant kadunud, liivi keeles lisaks veel sõnalõpuline sibilant $s > z, \check{z}, \check{s}$ sõltuvalt keeleala üksikute paikade foneetilisest erisusest ja üldisest lausefoneetikast. Kõige olulisemaks nendest häälikumuutustest osutub *j* kadu; see viib koguni mõttele iseseisva pronominaalse *a*-tüve eksisteerimisest (vrd. ka sm *akka* 'kui'). Selisel juhul tuleks eesti keele Risti murraku *aš* ja liivi keele vorme *az, aš, aš̄, až* pidada hoopis *a*-tüve muistseteks illatiivideks, soome *akka* aga selle omaaegseks komparatiivkäändeliseks vormiks (vrd. *ehk, jahka*). Küsitav on siiski, kuivõrd niisugune oletus end õigustab; puuduvad esialgu veel täpsemad andmed *a*-tüve olemasolu suhtes. Sellepärast ei hakata ka käesolevas töös problemaatilist *a*-tüve ja selle oletatavaid tuletisi eraldi esile tõstma.

Kasutusviisilt on eesti *aš* ja liivi *jaz* kõnditsionaalne konjunktsioon. See alustab tingiva iseloomuga kõrvallauset, kusjuures pealause algul seisab järeldav *siis* ~ *sis*, liivi keeles *las* '(siis) las' või mõni teine järeldava laadiga sõna; ent viimane võib ka puududa. Näit. e Ris *aš ma tiēn; aš ma tulēn* jne. / lv *Aš ta tulūb, las ta vodlōg* 'kui ta tuleb, (siis) las ta ootab' (Wiedemann, LG, 348); *jaš₁ sa ä-d₂lā₂ jā-rā, siz ma-š₁si'n nā-ktāB* 'kui sa ei lähe ära, siis ma sulle näitan' (Kettunen, ULS, 86).

Liivi keeles võib mõnikord sellel sidesõnal olla ka tempo-
raalne laad, nagu näit. lauses *az₁ ni muñtān vīla ulzā kūjiz, sis₁ punāppān ta kaziz* 'kui nüüd muudel vili ära kuivas, siis punapeal ta kasvas' (Kettunen, ULS, 27).

Lõpuks märgitagu, et Sjögreni ja Wiedemanni liivi tekstide üksikasjalisem analüüs osutab, et salatsiliivi alal puudus vastav oma sidesõna; seda asendas läti laen *ja* 'kui'

3. *jo*-tüvest tulenevad sidesõnad

Läänemeresoome keeltes esile tulev pronominaalne *jo*-tüvi on vana soomeugriiline pronoomenitüvi. Sel leidub etümoloogilisi

⁵³ L. Kettunen, *Livisches wörterbuch mit grammatischer einleitung*, Helsinki 1938, lk. 15 II, 85 I; P. Ariste, *Etümoloogilisi märkmeid I. Acta et Commentationes Tartuensis (Dorpatensis)*, B XLIX, 1, Tartu 1940, lk. 6.

vasteid kaugemates sugulaskeeltes, nagu mdE *ju-* (*juza toza* 'siia-sinna') ja mr *ju-* (*južo* 'mingi, miski; keegi').⁵⁴

Läänemeresoome keeltes moodustab *jo-* tänapäeval relatiiv-pronoomeneid (sm *joka* 'mis', krj *joga* 'mis' jne.), indefiniitseid pronoomeneid (sm *jokin* 'mingi', *joku* 'keegi; mingi, miski', *jompikumpi* 'emb-kumb' jne.). adverbe (sm *joskus* 'kunagi' jt.) ja sidesõnu. Viimaste osas on *jo-* koguni tunduvalt produktiivsem eespool käsitletud *e-* ja *ja-*tüvest. Seega ei märka me *jo-*tüvel esialgu otsest seost demonstratiivpronoomeniga. H. Paasonen ja H. Ojansuu on aga faktilise materjali alusel siiski väitnud, et *jo-*osutub algselt demonstratiivpronoomeni tüveks.⁵⁵ Viimast seisukohta toetab muide ka ersamordva adverb *juza* 'siia'

*jo-*tüvelisi sidesõnu märgivad läänemeresoome keeltest pea-aegu kõik uurijad, nii et selles osas erilisi lahkarvamusi pole. Iseküsimus on seose probleem ühelt poolt *jo-* ja *ja-*tüve ning teiselt poolt *jo-* ja *e-*tüve vahel. Ent sellest oli juttu juba vastavalt *e-* ja *ja-*tüvede puhul. Rõhutatagu veelkordselt, et *e-*, *ja-* ja *jo-* osutuvad etümoloogiliselt kõik iseseisvateks pronoomenitüvedeks, millel leidub ühtlasi vasteid kaugemates sugulaskeeltes.

Tuleb samuti silmas pidada, et läänemeresoome keeltes, eriti soome keeles on terve rida niisuguseid *jo-*tüvelisi adverbe ja indefiniitseid pronoomeneid, mis lähenevad sidesõnadele ja mõnikord koguni tegelikult esinevad viimaste osas. Käesolevas töös mainitakse ka selliseid mitmepalgelisi sõnu, seejuures aga alati viidates nende põhilisele sõnaliigilisele kuuluvusele.

Üldse pärinevad pronominaalsest *jo-*tüvest järgmised läänemeresoome keelte konjunktsioonid.

jokka (sm)

sm: Lönnrot SRS *jokka* = *jahka* (*jakka*); *jokkama* 'jahka minä'

Sõna *jokka* 'kui' esineb nii Renvalli kui ka Lönnroti sõnaraamatus, samuti Genetzi uurimuses soome keele partiklitest. Viimane on maininud seda koguni *jo-*tüveliste sidesõnade osas, kuid ei esita täpsemat etümoloogiat.⁵⁶ Tegelikult soome *jokka* < **johka* (vrd. *jakka* < *jahka*), osutudes seega algselt *jo-*tüve samasuguseks käändeliseks vormiks nagu *ehk* (~*ehkä*) *e-*tüvest ja *jahka* *ja-*tüvest. Samasse kuulub ka Lönnroti ja Genetzi märgitud vorm *jokkama* 'kui mina' See on tekkinud sing. I. isiku personaalpronoomeni lühema vormi *ma* liitumise tagajärjel sõnale *jokka*.

⁵⁴ H. Paasonen, Die finnischen pronominalstämme *jo-* und *e-*, lk. 115—116. Vrd. ka: Y. H. Toivonen, Suomen kielen etymologinen sanakirja I, lk. 116.

⁵⁵ H. Ojansuu, Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia, lk. 77; H. Paasonen, Die finnischen pronominalstämme *jo-* und *e-*, lk. 116.

⁵⁶ A. Genetz, Suomen partikkelimuodot, lk. 121.

H. Ojansuu on *jahka* ja *jokka* tähendusliku samasuse alusel koguni oletanud, et *jahka* < **johka*.⁵⁷ Et siin on tegu eri tüvedega, siis ei saa taolist lähtumist pidada võimalikuks.

Funktsioonilt osutub *jokka* Renvalli, Lönnroti ja Genetzi andmete järgi otsustades temporaalseks sidesõnaks. Lisaks sellele on võimalik vahest ka konditsionaalne esinemus (vrd. *jahka* 'kui') Lähemad andmed *jokka*-sõna kohta puuduvad.

jolla (sm)

sm: Lönnrot SRS *jolla* 'derest, om (*jos*); men om'; *jollen*, *jollet* jne. 'om icke jag, om icke du' jne.; Genetz SP 121 *jolla* 'jos, mutta jos', *jollan* 'jos minä'; NS II *jollei* 'jos ei, ellei, mikäli ei'

A. Ahlqvist pidas seda konjunktsiooni relatiivpronoomeni *joka* 'mis' adessiiviks,⁵⁸ A. Genetz aga kas *jo*-tüve adessiiviks või kuluvormiks adverbist *jolloin*, *jollain* 'millal'⁵⁹ Kõik hilisemad uurijad määratlevad *jolla*-sõna õigesti pronominaalse *jo*-tüve adessiiviks.

Samasugusteks *jo*-tüve adessiivideks osutuvad ka Lönnroti sõnaraamatus esinevad murdelised *jollan* 'kui mina' ja *jollaka* 'kui' Neist on esimene moodustunud sing. 1. is. personaalpronoomeni lühema vormi *ma* liitumisest sõnaga *jolla* (*jolla* + *ma* > *jollama* > *jollam* > *jollan*) ja teine rõhutava liite *-kaan* (~ *-kään*) lisandumisest samale sõnale; praegune *jollaka* kujutab endast kuluvormi. Eitusverbi eri pööretega ühtesulamise teel on arenenud veel rida paradigmaatilisi vorme. Siia kuuluvad *jollen* (< *jolla en*), *jollet* (< *jolla et*), *jollei* (< *jolla ei*), *jollemme* (< *jolla emme*), *jollette* (< *jolla ette*). *jolleivat* (< *jolla eivät*) 'kui mina ei, kui sina ei jne. Harva võib kohata pl. 3. isiku puhul ka vokaalharmoniaata vormi *jolleivät*.

Genetzi järgi on soome murretes ka siit võimalikud rõhutava, tugevdava *ka-* (< *-kaan*) liitega edasiarengud, nagu *jollenka* (< *jollenkaan*), *jolletka* (< *jolletkaan*), *jolleika* (< *jolleikaan*) 'kui mina ei, kui sina ei jne.' Samuti esinevad mõnedes dialektides sing. 2. ja 3. isikus paralleelvormid — 2. isiku puhul *jollet* ~ *jolles* (viimane < *jolla et sa* >> *jollets* > *jolles*) ja seoses 3. isikuga *jollei* ~ *jolle* (neist on *jolle* kuluvorm).⁶⁰

jolla-sõna liitumist järgneva eitusverbiga kohtame ka varasemate ürikute keeles (näit. piiskop Eerikki Sorolainen «Postillas» *iollei* 'kui ei' 1642. a. lauluraamatus *iollei* 'idem' ja mujal);

⁵⁷ H. Ojansuu, Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia, lk. 55—56.

⁵⁸ A. Ahlqvist, Eräs virallinen kielitieteellinen lausunto, lk. 34.

⁵⁹ A. Genetz, Suomen partikkelimuodot, lk. 179.

⁶⁰ Sealsamas, lk. 121; M. Rapola, Kantasuomalaiset pääpainottomain tavujen *i*-loppuiset diftongit suomen murteissa. Suomi IV:17, Helsinki 1919—1920, lk. 359.

seejuures on sing. 3. isiku vorm *jollei* sageli üldistunud ka teistele isikutele.⁶¹

Seega on *jolla* oma moodustuselt analoogiline *e*-tüvest pärineva sidesõnaga *ellä* 'kui' Paralleeljooni saab tõmmata ka nende esinemuses; nimelt tuleb mõlemaid sidesõnu pidada soome keele seisukohalt arhailisteks ja iseseisev *jolla* on tänapäeva keelepruugist sootuks kadunud. Eitusverbiga moodustunud vormid *jollen*, *jollet* jne. osutuvad seevastu hoopis elujõulisemateks; need on säilinud nii murretes, ühis- kui ka kirjakeeles.

Funktsioonilt on käsitletav konjunktsioon konditsionaalne; näit. smH *Iollet sinä annas sittä osä minullel ja krunullel ja valvasillen nim* 'kui sina ei anna siit osa minule ja kroonule ja vaestele, siis (Kännisto, TU, 76); kirjak. *Minun olisi käynyt huonosti, jolleivät naapurit olisi sattuneet paikalle* 'mul oleks läinud pahasti, kui naabrid ei oleks sattunud kohale' (NS II, 34 I—II).

jols' (sm)

sm: Lönnrot SRS (murd.) *jolsen*, *jolset* (~ *jolses*), *jolsei*, *jolsemme*, *jolsette*, *jolseivät* = *jollen*, *jollet* jne.; Genetz SP 121 *jolsen*, *jolset* jne. = *joll'en* jne.; *jolsenka* 'idem'

Nimetatud sõnade lähtevormile *jols'* (< *jolsa*) on E. N. Setälä esitanud kaks võimalikku etümoloogiat: *jols'* 'kui' on moodustunud kontaminatsiooni teel konjunktsioonidest *joll'* (< *jolla*) 'kui' ja *jons'* (< *jonsa*) 'kui' või teine arvamus — *jols'* < **jollas*.⁶² Häälikuliselt on mõeldavad mõlemad võimalused. H. Ojansuu on kaldunud siiski enam esimese oletuse poole, põhjendades seda asjaoluga, et murdeti leidub sageli *ls*-lisi ja *ns*-lisi (*jolsa* ~ *jonsa*, *tülsä* ~ *tünsä* 'nüri' jne.) paralleelvorme. Seega oleks nagu usutavam, et *jolsa*-vormi moodustamisest võtsid osa sõnad, milledes esines konsonant *n*.⁶³

Niisugune arvamus jääb aga siiski vaid oletuseks, niisama hästi võiksimelise kõnelda ka *l*-i ja *s*-i metateesist vormis **jollas*. Kindel on igatahes, et käsitletav sidesõna rajaneb kahtlemata *jo*-tüve adessiivile, olgu siis viimase edasine areng toimunud kontaminatsiooni või metateesi teel. Omaaegne *jolsa* on tavaliselt sulanud ühte järgneva eitusverbiga; nii tekib paradigma *jolsen* (< *jolsa en*), *jolset* (< *jolsa et*), *jolsei* (< *jolsa ei*), *jolsemme* (< *jolsa emme*), *jolsette* (< *jolsa ette*), *jolseivät* (< *jolsa eivät*) 'kui mina ei, kui sina ei jne.' Vahel tarvitatakse sing. 2. isikuga seoses ka vormi *jolses* (< *jolsa et sa*). Samuti tuntakse murdeti vorme

⁶¹ F. L. Petander, Esitys piispa Eerikki Sorolaisen Postillan kielestä. Suomi III: 6, Helsinki 1893, lk. 22.

⁶² E. N. Setälä, Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan Kansankielestä. Suomi II: 16, Helsinki 1883, lk. 155. Vrd. ka A. Genetz, Suomen partikkelimuodot, lk. 179.

⁶³ H. Ojansuu, Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia, lk. 54.

jolsenka, jolsetka, jolseika jne.; siin on konjunktsiooni ja eitusverbi eri pöörete liitvormidele lisandunud veel rõhutav liide *-ka* (< *-kaan*). Vrd. *jollenka, jolletka* jne. 'kui mina ei jne.'

Edasi võib sing. 3. isiku vorm *jolsei* olla omakorda allutatud mitmesugustele häälikumuutustele; leidub murdeid, kus lõpuvokaal *i* on kadunud (näit. lõuna-häme murrete lääneosas *jols_e*), teisel taas on arenenud ülilühike švaavokaal *l-i* ja *s-i* vahele (näit. Lõuna-Pohjanmaal *jol^os_ē*) jne.⁶⁴

Märgitagu veel, et kusagilt pole murretest täheldatud kõikide eelmainitud eri kujude alusvormi *jolsa* (või *jols'*); alati on see liitunud eitusverbiga.

Funktsioonilt osutuvad kõik siin esitatud eri vormid konditsionaalseteks sidesõnadeks; näit. smH *jolset si-nä tiäräj joka olet la psen_i sä niy kühän pa ppi ti ätā* 'kui sina ei tea, kas sa oled lapse isa, siis küll papp teab' (Kettunen, SM I, 33). Kirjakeel vastavaid vorme ei tunne.

jolta (sm)

sm: Lõnnrot SRS *jolta* = *joska*; *joltan* (murd.) 'men om jag'; *jolten*, *joltet* (~ *jolttes*) jne. = *jollen*, *jollet* jne.; *joltenka*, *joltetka* jne. = *jollenka*, *jolletka* jne.; *jolteikä* = *jolteika*; Genetz SP 121 *jolta* = *joska*; *joltan* 'jos minä, mutta jos minä'; *jolt'en*, *jolt'et* jne.; *joltenka*, *joltetka* jne.

Ka *jolta* kõigi oma arvukate erivormidega esineb ainult soome murretes; kirjakeel seda ei tunne. Etümolooogia osas pole *jolta* puhul lahkarmusi; seda on käsitletud õigesti *jo*-tüve ablatiivina.

Nagu paljude konjunktsioonide puhul, on ka siin toimunud ühtesulamine eitusverbiga selle eri pööretes; nii kujunesid vormid *jolten* (< *jolta en*), *joltet* (< *jolta et*), *joltei* (< *jolta ei*); *joltemme* (< *jolta emme*), *joltette* (< *jolta ette*), *jolteivät* (< *jolta eivät*) 'kui mina ei, kui sina ei jne.' Samuti on võinud siia lisanduda veel rõhutav liide *-ka* (< *-kaan*), millest siis on saadud vormid *joltenka*, *joltetka*, *jolteika* jne. (viimasega paralleelselt Lõnnrotil ka vokaalharmoniata *jolteikä*) Sing. 2. isikus esineb paiguti *jolttes* (< *jolta et sa* 'kui sa ei'); vorm *joltan* 'kui ma' on saadud sing. 1. isiku personaalpronoomeni lühivormi *ma* liitumisest sidesõnaga *jolta* (*jolta ma* > *joltam* > *joltan*).

Funktsioonilt on *jolta* konditsionaalne konjunktsioon; konkreetseid lausenäited selle esinemuse kohta puuduvad.

jonsa (sm)

sm: Lõnnrot SRS (murd.) *jonsen*, *jonset*~*jonsetes*, *jonsei*, *jonsemme*, *jonsette*, *jonseivät* = *jollen*, *jollet* jne. = *jolsen*, *jolset*

⁶⁴ M. Rapola, Kantasuomalaiset pääpainottomain tavujen *i*-loppuiset diftongit suomen murteissa, lk. 359; J. Laur osela, Äännehistoriallinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta II. Vokaalit. Suomi IV :13, Helsinki 1914, lk. 15.

jne. = *jolten*, *joltet* jne.; Genetz SP 121 *jonsen*, *jonset* ~ *jonses*, *jonsei* jne. = *joll'en*, *joll'et* jne.

Oma esinemuselt on *jonsa* ainult murdeline sõna; kirjakeel seda ei tunne. Etümoloogia suhtes on E. N. Setälä esitanud kaks vastupidist seisukohta: *jons* (sellisel kujul esineb see Setäläl) < **jonas* või < **josna* (võrdluseks on toodud *konsa* 'kui' < **kosna*)⁶⁵ A. Genetz pooldas esimest võimalust; tema arvates on **jonas* ühtlasi läbinud järgmise arengutee: *jonas* < *jonans* < *jonansa* (~ *jonainsa*)⁶⁶

Selline järkjärguline kulumine tundub siiski küsitavana, seda enam, et Genetz saab siit edasise kulumise teel ka konjunktsiooni *jos* 'kui' Viimane tuletamine on juba ilmne vääretümoloogia. Setälä teise oletuse — lähtumise varasemast inessiivist **josna* — teeb omakorda küsitavaks asjaolu, et sama pronoomenitüve inessiivist lähtub tegelikult soome murretes tänapäevalgi leiduv *jossa* 'kui'

Hiljem on E. N. Setälä käsitletud pronominaalsetes konjunktsioonides *konsa* ja *jonsa* leiduvat *nsa*-lõppu adverbide ja konjunktsioonide tuletisena, millel leidub etümoloogilisi vasteid paljudes soome-ugri, aga koguni ka samojeedi keeltes (< **-ńśŝ-* ~ *-ńśŝ-*).⁶⁷

Edasi on *jonsa* (samuti *konsa* 'kui') sõna päritolu küsimust puudutanud Y. H. Toivonen oma ülevaates soome-ugri keelte sõnasisestest afrikaatidest. Ta esitab soome keele *ns*-afrikaadile (**ńč'* ~ **ńč*) tänapäeva vasteid ka kaugematest sugulaskeeltest, nagu mr *-tsè*, *-zè*, *že*, kS *-đzi*, *-d'ž*, udm *-ži*, *-ž'i*, ung *-gy*, *-ngy*. Ühtlasi on Toivonen toonud eri keeltest konkreetseid näidissõnu; vrd. sm *konsa* 'kui' mr *kuzè* 'kuidas?', kS *kùd'ž* 'kuidas' udm *kíži* 'idem', ung *hogy* 'kuidas; et; selleks et; kui'⁶⁸

Nõnda on siis *jonsa*-sõnale esitatud mitu erinevat etümoloogiat. Kõige usutavamaks tuleb neist pidada võimalust, et *jonsa* osutub *jo*-tüve mingiks tuletiseks, kus ühtlasi on esinenud afrikaat **ńd'ž'* (Toivonenil **ńč'* ~ **ńč*) Afrikaadilisele tuletisele viitab ka E. N. Setälä eespool mainitud seisukoht (< **-ńśŝ-* ~ *-ńśŝ-*).

jonsa-sõna liitumisest järgneva eitusverbi eri pööretega tulevavad vormid *jonsen* (< *jonsa en*), *jonset* (< *jonsa et*), *jonsei* (< *jonsa ei*), *jonsemme* (< *jonsa emme*), *jonsette* (< *jonsa ette*), *jonseivät* (< *jonsa eivät*) 'kui mina ei, kui sina ei jne. Sing. 2. isikus esinev *jonses* < *jonsa et sa*. Agricolal esineb sama

⁶⁵ E. N. Setälä, Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan Kansankielestä, lk. 155. Vrd. ka A. Genetz, Suomen partikkelimuodot, lk. 179.

⁶⁶ A. Genetz, sealsamas.

⁶⁷ E. N. Setälä, Zur frage nach der verwandtschaft der finnisch-ugrischen und samojedischen sprachen. Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja XXX, 5, Helsinki 1915, lk. 23—24.

⁶⁸ Y. H. Toivonen, Zur geschichte der finnisch-ugrischen inlautenden affrikaten. Finnisch-Ugrische Forschungen XIX, Helsingfors 1928, lk. 173—174, 236.

sidesõna kujul *ionssenga*; siin on eitusverbiga seostatavale *ionsen* (pro: *jonsen*) vormile ilmesti lisandunud veel rõhutav liide *-ga* (< *-kaan*) Vrd. *jolleikaan* 'kui ta ei' jt.

Funktsioonilt on nii *jonsa* ise kui ka eitusverbiga liitumise tagajärjel tekkinud eri vormid konditsionaalseid sidesõnu; näit. smS *j o n s e i se tütär ois minua haokkunnun nin taevän_ isä oes varjellus sem pässi* 'kui see tütar ei oleks söimanud mind, siis taevaisa oleks kaitsnud seda oinast' (Kettunen, SM I, 242).

jos

e: Lut *jos* 'kui (kond.)'; Lei *d'os* 'kui' / lv: Kettunen LW *joz* 'ob, wenn, falls' / vdj: Ahlqvist WG 76 *ios* 'om'; Setälä AH 438 *jos* 'wenn' / is: (Soikola) *jos* 'kui (kond.)'; Porkka ID 129 *jos* 'wenn; dass' / sm: Lönnrot SRS *jos* 'om, i fall, i fall att, i händelse att, derest, så framt, så vida, ehvad'; Genetz SP 121 *jos* kond. konj.; ka = *vaikka*; NS II *jos* 'kui' / krjP: *jos* ~ *još*, krjV *jos* 'kui (kond.)' / vps: Basilier VIV 74 *jös* 'jos'; *jet* = *jos et*.

Seega esineb nimetatud sõna kõikides läänemeresoome keeltes. Järelikult võib eeldada, et *jos* pidi olema tuntud ka juba läänemeresoome aluskeeles. Tänapäeval on aga selle esinemus eri keeltes äärmiselt ebaühtlane. Kõige üldisem ja omasem on *jos* soome keelele. Sagedane on *jos* peale selle veel ka isuri keeles ja karjala keele päriskarjala murde alal. Hoopis vähem tuleb vastavat konjunktsiooni ette valdaikarjalas (vaid Petreliuse tekstides a-st 1892). üldse mitte aunuse- ja kaliinikarjala murdes. Vadja keele osas on *jos*-sõna täheldatud peamiselt A. Ahlqvisti vadja keele grammatikas ja sama autori poolt kirja pandud vadja tekstides. Haruldane on vastav sidesõna ka vepsa keeles; Basilier ainukesena esitab selle kujul *jös*. Eesti keeles tuntakse *jos*-sõna vaid leivu (*još* ~ *dos*) ja arvatavasti ka lutsi keeles (vaid *jos* esineb paaril korral O. Kalda lutsi tekstides) Sama sõna (*joz*) leidub koos vormidega *jaz*, *jaž*, *aš*, *až* 'ob, wenn, falls' ka L. Kettuneni liivi keele sõnastikus. Tegelikult ei kuulu aga liivi *joz* ühte teiste samast keelest mainitud vormidega, sest viimased lähtuvad pronominaalsest *ja*-tüvest.

Teostatud analüüsist ilmneb, et mitmes läänemeresoome keeles on *jos* juba kujunemas haruldaseks sõnaks.

Etümoloogia osas pole *jos* puhul olnud erilisi lahkarvamusi. Nõnda pidas V Malin seda pronoomeni *joka* 'mis' inessiiviks, esitades tõenduseks varasema kirjakeele *iossei* 'kui ei' ja adessiivi *iollei* 'idem'⁶⁹ Kõik teised uurijad võtavad *jos* puhul lähtumise aluseks pronominaalse *jo*-tüve. Nii peavad H. Ojansuu, L. Hakuli-

⁶⁹ V Malin, Kielellinen ja Sanastollinen Tutkimus Ljungo Tuomaanpojan Lainkäännöksistä. Suomi II:19, Helsinki 1886, lk. 101.

⁷⁰ H. Ojansuu, Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia, lk. 93; L. Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys I, lk. 36, 69; Y. H. Toivonen, Suomen kielen etymologinen sanakirja I, lk. 117.

nen ja Y. H. Toivonen *jos*-sõna *jo*-tüve vanaks latiiviks.⁷⁰ Hakulinen on ühtlasi esitanud oletuse latiivi *s*-i omakordse võimaliku lähtumise kohta translatiivi lõpust *-ksi*. Seoses läänemeresoome keelte *s*-lõpuliste adverbide (sm *ylös* 'üles', *alas* 'alla', e *taas* jne.) uurimisega osutab aga P. Ariste, et need (samuti konjunktsioonid *jos* 'kui', *siis* 'järelikutl') on tegelikult läänemeresoome ja volga keelte *s*-lõpulised vanad illatiivid.⁷¹ Omaaegse illatiivi kasuks kõnelevad ka arvukad keelelised faktid mordva ja mari keelest (näit. mdE kirjakeele *вурьс* 'metsa', *накяс* 'põllusse' jne.). Sellepärast tulebki *jos*-sõna pidada muistseks illatiiviks.

Täendusliku külje osas väärib erilist esiletõstmist L. Hakulineni seisukoht, kus antakse *jos*-sõna arengutee relatiivsest kohadverbist kuni konditsionaalse sidesõnani koos kõigi vahepealsete võimalike etappidega.⁷²

jos-sõna eri vormideks osutuvad soome *joshan* 'kui' ja *jospa* 'kui'. Neist kujutab *joshan* sama konjunktsiooni *han*-liitelist, *jospa* aga *pa*-liitelist edasiarengut. Viimasest on omakorda tuntud ka isikulõpulised vormid; nõnda siis *jospan* (< *jospam* < *jospa ma*), *jospas* (< *jospa sa*), *jospahan* (< *jospa hän*) jne. 'kui mina (ju), kui sina (ju) jne.

Veel on *jos*-sõnaga ühendatavad soome keele liitelised *joskin* (murdeti ka *joski*) 'kui ka; olgugi ka' ja *joskaan* (murdeti ka *joska*) 'idem'. Neist on esimene moodustunud tugevdava *kin*- (eesti keeles *-ki* ~ *-gi*), teine aga tugevdava *kaan*- (~ *kään*-) liite abil. Murdeline *joska* omalt poolt võib sing. 1. ja 2. isiku personaalpronoomeni lühivormidega anda eri moodustised *joskan* (< *joskam* < *joska ma*) 'olgugi mina (ei) ja *joskas* (< *joska sa*) 'olgugi sina (ei)'. Süntaktiliselt on *joskin* ja *joskaan* ühesugused; vahe seisneb vaid selles, et esimene esineb jaatava-, teine aga eitava- ja kahtlevasisulistest lausetes.

Interrogatiivse *ko*-liite abil moodustub soome keeles veel ka erivarjundiline *josko* 'kui; olgugi et'

Eitusverbi ja *jos*-konjunktsiooni omavahelist liitumist on täheldatud vepsa keeles. Sija kuulub V. Basiliiri poolt kirja pandud vepsa tekstides esinev *jet* (< *jos et*) 'kui sa ei'

Funktsioonilt on läänemeresoome *jos* eelkõige konditsionaalne sidesõna. Näiteid selle kohta leidub kõikides keeltes, nagu e *Lei jos sa mu ille ei aйна? sañviksele, siz juñmal sulle ga ei aйна?*; Lut (rhvl.) «*Koes sa joozed hiirekene?*» — «*Jooze ma mõtsa puih-hegi.*» — «*Jos sul puu pähä sadas?*» — «*Minä lamme laastu ala.*» — «*Jos sul kõtt kärbenes?*» — *Minä võia võiz'maga.*» (Kallas, LM, 89) / vdj *jos et langkê mâle, sîs en sô sinua, a kui*

⁷¹ P. Ariste, Adverbide arenemisest läänemere keeltes. Teaduslikud tööd, pühendatud Tartu Riikliku Ülikooli 150. aastapäevale, Tallinn 1952, lk. 102.

⁷² L. Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys II, Helsinki 1946, lk. 95.

langkêť, sîs sôn 'kui sa ei lange maa peale, siis ma ei söö sind, aga kui langed, siis sõon' (Ahlqvist, WG, 116) / isS *karhu saoi: jos töt elävää vettä i köllutta, niin voijak ommaatas poikkaatas* 'karu ütles: kui sa tood elavat vett ja surnud (vett), siis võia oma poega' (Porkka, ID, 139); kirjak. *Möö mänisimmä merelle, jos ei olis tormia* 'me läheksime merele, kui ei oleks tormi' (Junus, IKG, 105) / sm *Jos tahot, ni voiha mie senkii tehä* 'kui sa tahad, siis võin ma sedagi teha' (Sirelius, JKK, 140); kirjak. *Saat mar-kan, jos et itke* 'saad marga, kui sa ei nuta' (NS II, 37 II) / krjP *jo š ei mielikaupalla anneta, nin heän šüöpi koko tämän kau-punkin* 'kui heaga ei anta, siis ta sööb kogu selle linna' (Kujola, KKO, 9) / vps *jet oberi zigad, mina sinun zigan sadatan* 'kui sa ei korista oma siga, mina sinu sea sajan' (Basilier, XIV, 76). Liivi keelest puuduvad lausenäited ühenduses *joz-sõnaga*.

Esitatud lausete struktuuri jälgides märkame, et pealauseta alustab tavaliselt mingi järeldava iseloomuga sidesõna ('kui siis'). Viimane justkui võtab kokku konditsionaalses kõrvallauses väijendatud tingimused ja seejärel näitab, selgitab, mille toimumine on võimalik või tingimata teostub. Sellisteks pealauseta alustavateks sõnadeks võivad olla e *siis* ~ *siis*, vdj *sîs*, is *niin*, *siit*, *siis* 'siis' jt., krj *ni* ~ *niin* ~ *nin* 'siis', sm *niin* ~ *nî* ~ *nin* 'siis, nii' jt. Ent selline *jos-sõnale* vastav järeldav konjunktsioon võib ka sageii puududa. Viimane joon ongi tegelikult läänemeresoome keeltele algupärasem.

Sõna *jos* võib vahel seista ka iseseisva lause algul; siin on sel samuti konditsionaalne varjund. Kõige tavalisemaks on juht, kus *jos* = *ehkä* ('võib-olla'); näit. sm *Jos minä jätänkin kylään menoni illaksi* 'kui ma jätangi oma külasse mineku õhtuks' (Lai-vala, LH, 77); kirjak. *Jos herra sanoisi, mitä kello on* 'kui (~ võib-olla) härra ütles, kuipalju on kell' (NS II, 38 II)

Eelmistele on lähedane *jos-sõna* esinemine iseseisva hüüdlause algul; näit. sm *Vo-i, vo-i, jo-s han opettas mi-nuaki(n)!* 'Oi, oi, kui ta õpetaks mindki!' (Kannisto, LH, 271); kirjak. *Jos — kaikki kävis hyvin!* 'kui — kõik läheks hästi!' (NS II, 38 II).

Soome keeles võib *jos-sõnal* olla aga veel teisigi funktsioone. Nii võib see olla kasutusel kontsessiivse konjunktsioonina; näit. kirjak. *En sure, jos häviänkin* 'ei kurvasta, olgugi et hukkun' (NS II, 38 I) Kontsessiivsed on ka liitelised *joskin* ja *joskaan*, paiguti ka *josko*.

Soome kirjakeeles esineb harva ka võimalus, kus *jos* alustab komparatiivse iseloomuga kõrvallauseta ('enam kui'); näit. *Tyttö ei näytä jos 15-vuotiaalta* 'tüdruk ei paista enam kui 15-aastase-na' (NS II, 38 I). Mõnikord tuleb aga sama funktsioon esile murreteski, näit. lauses *Ei ne ollu' muuta jos Vanhastalos* 'ei

need olnud muud kui Vanatalust' (Latvala, LH, 78). Seejuures on siin *jos*-sõnal teatud ebakindluse varjund; kõneleja väljendab vaid oletuse, mis on tõenäoline, kuid mitte kindel.⁷³

Mõnikord võib *jos* alustada võimalust väljendavat eksplikaatiivse iseloomuga kõrvallauset ('et'); näit. sm *Hyö tuumasiit sitä vierettävääse, vaa pelkäsiit, jos se männöö jokkee* 'nad kavatsesid seda veeretada, kuid pelgasid, et see läheb jökke' (Lönnbohm, J, 119); kirjak. *Onko siinä jotakin paha, jos ei ryyppää?* 'kas on selles midagi paha, et (~kui) ei rüüpa?' (NS II, 38 I). Viimases lauses seisab *jos* õigupoolest konditsionaalse ja eksplikaatiivse funktsiooni vahepeal.

Üsna tavaline on *jos* soome keeles kaudse küsimuse korral. Viimasel juhul seisab nimetatud sõna alistatud interrogatiivlause algul ja vastab küsisõnale ('kas'); näit. *En minä tiäädä, jos minä tunnen enään itteenikään* 'ma ei tea, kas ma enam tunnen isegi' (Latvala, LH, 77); kirjak. *On epävarmaa, jos enää tapaamme* 'on ebakindel (~kahtlane), kas enam kohtume' (NS II, 38 I).

Rohkesti on soome keeles interrogatiivse konjunktsioonina propageeritud *ko*-liitelist *josko*-sõna, ent viimane on kutsunud korduvalt esile vastuseisu. Väideti, et *josko* hoopis risustab käesolevas ühenduses soome keelt, muudab selle vaesemaks. Eriti äge *josko*-sõna vastane on L. Kettunen; ta peab lauseid, nagu *Hän kysyy, josko minä tulisin* 'ta küsib, kas ma tuleksin' jt. puht rootsipärasteks. Ühtlasi soovitab ta siin kasutada kas küsivat *ko*-liidet või sõna *tokko* 'kas'⁷⁴ Ometi esineb *josko* tänapäeval üsna sageli soome kirjakeeles. Murdeti sellist võimalust ei tunta.

Soome kirjakeeles võib *jos* peale eespool mainitu teatud juhtudel esineda ka rinnastavalt, olles lähedane kopulatiivsele sidesõnale; näit. *Oli ruokaa jos syöjiäkin* 'oli rooga kui (ka) sööjaidki' (NS II, 38 II); *Hyvää jos huonoakin* 'head ja halbagi' (NS II, 38 II) jne.

Eelnevast ilmneb, et *jos* on küll põhiliselt konditsionaalne sidesõna, kuid võib soome keeles peale selle esineda veel kontsessiivselt, interrogatiivselt, eksplikatiivselt, komparatiivselt ja mõnikord läheneda isegi kopulatiivsele sidesõnale.

Ühenduses *jos*-sõnaga mainitagu veel üht lausestruktuuri puudutavat seika. Nimelt kohtame murretes väga sageli selliseid juhte, kus nimetatud konjunktsioon ei alusta kõrvallauset, vaid on hoopis taandunud kaugemale, tavaliselt teisele kohale, s. o. kõrvallause predikaatverbi ette. Esimesele kohale asub aga sõna, mida kõige enam rõhutatakse; näit. sm *Minä jos elän, niin minä viikon pestä tuun käömään* 'mina kui elan, siis nädala pärast

⁷³ S. Latvala, Lauseopillisia havaintoja Luoteis-Satakunnan kansankielestä. Suomi III:12, Helsinki 1895, lk. 78.

⁷⁴ L. Kettunen, Hyvää vapaata suomea. Ohjekirja suomen kielen käyttäjille, Jyväskylä 1949, lk. 236—237; vt. ka: K. Jaakkola, *Josko*-sanasta. «Virittäjä» I, Porvoo 1883, lk. 141—143.

tulen käima (= külla)' (Latvala, LM, 66). Sama nähtus esineb ka mitmete teiste sidesõnade (*vaikka* 'olguigi et', *kun* 'kui' jt.), mõnikord isegi relatiivpronoomenite puhul.

Lõpuks märgitagu, et sõna *jos* esineb veel ka mitmetes ühendja rühmkonjunktsioonides, nagu sm *jos taikka* 'kas või', *jos kohta* 'olguigi et' *jos vaikka* 'idem', *paitsi jos* 'välja arvatud kui' *niin jos(kin)* 'nii kui (ka) jt.

jossa (sm)

sm: Lönnrot SRS *jossa* 'om, i fall, derest (*jos*); (*jotta*); *jos-san* = *jos ma* (*minä*); *jossas* = *jos sa* (*sinä*); Genetz SP 122 (murd.) *jossa* : *jossan* = *josan*.

Vormilt on *jossa* 'kui' pronominaalse *jo*-tüve inessiiv ja esineb vaid murretes. Kirjakeeles vastav sõna puudub. Eelmisega kuulub arvatavasti ühte ka Lönnroti sõnaraamatus esinev murdeline *josa* 'kui', mida algselt tuleb pidada samuti *jo*-tüve inessiiviks.

Mõlemast on Lönnroti ja Genetzi järgi võimalikud ka kaks isikulõpulist vormi — sõnast *jossa* sing. 1. isiku puhul *jossan* (< *jossam* < *jossa ma*) 'kui mina' ja 2. isiku puhul *jossas* (< *jossa sa*) 'kui sina' ning sõnast *josa* vastavalt *josan* (< *josam* < *josa ma*) 'kui mina' ja *josas* (< *josa sa*) 'kui sina'.

Tuntakse ka eitussõnaga liitumise juhte (eriti *josa* puhul). Viimastest esitab Lönnrot eri vormid kõikidele isikutele; nõnda siis *josen* (< *josa en*), *joset* ~ *joses* (*joset* < *josa et* ja *joses* < *josa et sa*), *josei* (< *josa ei*), *josemme* (< *josa emme*), *josette* (< *josa ette*), *joseivät* (< *josa eivät*) 'kui ma ei, kui sa ei jne.' Neile lisandub samasugune rida rõhutava *ka-* (< *-kaan*) liitega eitavaid vorme; seega *josenka* 'kui ma ei', *josetka* 'kui sa ei' jne.

Vähem näib eitussõnalisi vorme tulenevat kujust *jossa*. Et viimaseid siiski võiks oletada, seda näitab A. Genetzi poolt Ljungo Tuomaanpoja keelest märgitud *iossei* 'kui ei' Ent viimane saab häälikulise külje järgi otsustades olla niisama hästi ka sing. 3. isiku eitav vorm kirjakeele konjunktsioonist *jos*. Viimast on oletanudki V Malin oma eriuurimuses Ljungo Tuomaanpoja keelest.⁷⁵

Funktsioonilt osutuvad nii *jossa* kui ka *josa* konditsionaalseteks sidesõnadeks; näit. *hantäs j o s a n sanon* 'ent kui ma ütlen' (Lönnrot, SRS I, 370 I); *j o s s a n näkisin jonki miehen* 'kui ma näeksin kedagi meest (inimest)' (sealsamas, 370 II) jne.

josta (sm)

sm: Lönnrot SRS *josta* 'om (*jos, joska*)'; *josten, jostet* (~ *jos-tes*), *jostei, jostemme, jostette, josteivät* = *jollen, jollet* jne.; Genetz SP 122 (murd.) *josta* 'jos, joska'

Vormilt on *josta* 'kui' pronominaalse *jo*-tüve elatiiv, mis esineb sidesõnana vaid murretes. Kirjakeeles on vastav konjunktsioon tundmatu. Ühtlasi on *josta* võinud ühte sulada järgneva

⁷⁵ V. Malin, Kielellinen ja Sanastollinen Tutkimus Ljungo Tuomaanpojan Lainkäännöksistä, lk. 101.

eitusverbiga. Nii tekivad iga isiku jaoks uued, eitavad vormid. Siia kuuluvad *josten* (< *josta en*), *jostet* (< *josta et*) ja *jostes* (< *josta et sa*), *jostei* (< *josta ei*), *jostemme* (< *josta emme*), *jostette* (< *josta ette*), *josteivät* (< *josta eivät*) 'kui ma ei, kui sa ei jne.'

Intensiooni poolest on *josta* ja selle eitusverbilised erivormid konditsionaalseid sidesõnu. Puuduvad ainult lähened andmed nende esinemuse ja kasutamise kohta, sest Lönnrot ja Genetz on ainukesed, kes vastavaid vorme on märkinud soome keelest.

jotta (sm)

vdj: Kettunen-Posti NVK 49, 152 *jot*, *jottē*; Mustonen MVK 152 *jotta*, *jott'et*; Ariste VKG 122 (Jõepära) *jotti* 'sest et' / isS: *jot'et*; Porkka ID 129 *jott*, *jot'dass*; kirjak. Junus IKG 136 *jot* / sm: Lönnrot SRS *jotta* 'att, för att, på det att (*että*), så att; (murd.) om, men om'; *jottama*, *jottas*; *jotten* (~ *jottes*), *jottei*, *jottemme*, *jottette*, *jotteivät* 'att icke jag, att icke du jne.'; Genetz SP 122 *jotta*, *jott(a)*, *jott*, *jot*; *jott'en*, *jott'et*, *jott'ei* jne.; *jottapas* 'kylläpä'; NS II *jotta*; *jott/en*, *-et*, *-ei*, *-emme*, *-ette*, *-eivät* (~ *-eivat*) / krjP: Mustakallio WAK 73 *jotta* = *että*; *jott'ei* ~ *jottei*; Genetz TVKK 247 *jotta*, *jotto* 'että'; krjK: Kujola KKO 60 *jotto* 'et'

Soome kirjakeeles kui ka sageli murretes esinevad samafunktsioonilised konjunktsioonid *että* ja *jotta* läbisegi. Viimase levik on siiski mõnevõrra piiratum, eriti kirjakeele osas. Leidub samuti murdeid, milledes *jotta* on tundmatu; siia kuuluvad suurelt osalt häme, harvemini kemijoe ja teised murded.⁷⁶ Lõuna-Pohjanmaal seevastu esineb mitmes kihelkonnas vaid *jotta*.⁷⁷ Ulatusliku levikuga on *jotta* ka isuri (*jot*, *jott*) ja vadja keeles (*jotta*, *jott*, *jot*, *jottē*, *jotti*). Karjala keeles tuleb nimetatud sidesõna esile päris-karjala alal; samuti leidub see kaliininikarjala omaaegses Mat-teuse evangeeliumi tõlkes kujul *jotto*. Tähelestatud pole *jotta*-konjunktsiooni eesti, liivi ega vepsa keelest.

Mis puutub *että* ja *jotta* vahekorda, siis esinevad need läbisegi ka isuri ja vadja keeles ning päris-karjala murdes (viimase puhul eriti põhjaosas). kusjuures valdavamale kohale tõuseb siiski esimene.

Selline *että* ~ *jotta*, aga samuti *ellä* ~ *jolla* 'kui' *es* ~ *jos* 'kui' ja teiste *e-* ja *jo-*tüvest samavormiliste sõnade paralleelne esinemine on üheks põhjuseks, miks mitmed keeleteadlased on püüdnud kõrvutada või koguni samastada *e-* ja *jo-*tüve. Seejuures on primaarseks peetud alati viimast. Nii peetakse sageli *e-* ja *jo-* vaheldumise ning konjunktsioonide *jotta* ja *että* paralleelse

⁷⁶ Vt. ka: K. Cannelin, Tutkimus Kemin kielenmurteesta, lk. 79; P. Saloniemi, Kielimurteista Kiskon, Karjalohjan, Lohjan, Wihdin ja Nurmi-järven pitäjissä. Suomi II: 10. Helsinki 1872, lk. 130.

⁷⁷ T. G. Aminoff, Tutkimus Etelä-Pohjanmaan kielimurteesta. Suomi II: 9. Helsinki 1871, lk. 299.

esinemuse põhjuseks algselt rõhutingimusi lauses (Setälä, Ojansuu), sõnaalgulist astmevaheldust (Ojansuu) jne.⁷⁸ O. A. F. Blomstedt oletas, et *jotta* on pronomeni *joka* 'mis' (tüvi *jo-*) abessiiv,⁷⁹ H. Ojansuu märkis pärastpoole, et see osutub *nsi*-paradigmalise *jo*-tüve partitiiviks.⁸⁰ Järelikult pidi siis Ojansuu arvates olema võimalik **jo-nsi*, part. **jontta* > *jotta*. Võrreldes omavahel lapi keele *jukte* 'et' ja soome *jotta*-sõna, pidas T. I. Itkonen viimast vormilt abessiiviks.⁸¹ L. Hakulinen ei osuta *jotta* puhul ei partitiivile ega abessiivile; ta märgib ainult, et see on *jo*-tüve *tta*-sufiksiline vorm, algse tähendusega 'sel viisil, sel kombel' Sufiks *-tta* ise on Hakulineni järgi tundmatu päritoluga.⁸²

Seoses lõpuga *-tta* ~ *-ttä* on antud küsimust üksikasjaliselt jälginud E. A. Tunkelo. Ta kaldub arvamusele, et see osutub läänemeresoome keelte ürgseks partitiivi lõpuks (samuti ka *-ta* ~ *-tä*) ja seega oleksid soome *että*, *jotta*, *kutta* vastavate pronominaalsete tüvede partitiivid.⁸³

jo-tüve abessiiviks on pidanud *jotta*-sõna ka Y. H. Toivonen.⁸⁴

Seega domineerib põhiliselt kaks arvamust — *jotta* on kas 1) *jo*-tüve abessiiv või 2) sama tüve partitiiv. Nagu juba konjunktsiooni *että* puhul on mainitud, ei saa häälikuliselt pidada usutavaks lähtumist partitiivist. Küll aga seletub geminaat *tt* abessiivi lõpuga. Sellepärast tuleb oletada, et *jotta* ongi pronominaalse *jo*-tüve abessiiv (**jo-tta* < **? jo-kta*, nagu osutaks võibolla lapi keele *jukte* 'et'). Vrd. *että*.

Ka semantilise arengu seisukohalt võib sõnu *että* ja *jotta* omavahel võrrelda. Nimelt on *jotta* usutavasti läbinud üldjoontes sama arengutee nagu sidesõna *että*. Lähemalt vt. *että*.

Mis puutub *jotta*-sõna kaasaegsesse häälikulisse külge erinevates läänemeresoome keeltes, siis on siingi palju ühist konjunktsiooniga *että*. Lõpukaolised vormid on *jotta* puhul võimalikud kõikides läänemeresoome keeltes, kus nimetatud sõna vaid esineb. Viimane nähtus on suurelt osalt tingitud kiirkõnест, eriti kui järgnev sõna algab vokaaliga (näit. soome keele jääske ja kirvu murdes),⁸⁵ kuid viimane kriteerium pole alati määrav (vrd. sama jääske ja kirvu murde *jott näimpä nää* 'et nii ju neid', is *jott tulloo*

⁷⁸ E. N. Setälä, Yhteissuomalainen äännehistoria, lk. 438, 441; H. Ojansuu, Lisiä astevaihteluoppiin, lk. 55; H. Ojansuu, Sananselityksiä. Mitä on Agricolaan partikkeli *ma* (*maa*)?, lk. 160—162.

⁷⁹ O. A. F. Blomstedt, Halotti Beszéd ynnä sen johdosta Wertailevia Tutkimuksia Unkarin, Suomen ja Lapin Kielissä, lk. 133.

⁸⁰ H. Ojansuu, Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia, lk. 35.

⁸¹ T. I. Itkonen, Lappalais-suomalaisia sanavertailuja. Suomalais-Ugri-laisen Seuran Aikakauskirja XXXII, 3, Helsinki 1918, lk. 121.

⁸² L. Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys I, lk. 68, 204.

⁸³ E. A. Tunkelo, Über einen urfinnischen trennungskasus auf *-tta* ~ *-ttä*, lk. 19—21.

⁸⁴ Y. H. Toivonen, Suomen kielen etymologinen sanakirja I, lk. 117.

⁸⁵ O. A. F. Lönnbohm, Jääsken, Kirvun ja osittain Rautjärven ja Ruokolahden pitäjien kielimurteesta. Suomi II:13, Helsinki 1879, lk. 5—6.

'et tuleb' ~ *jott on ühes* 'et on ühes', vdj *jot tämä* 'et ta' jne.) -o pro -a on üsna tavaline karjala keele aunuse murdes, kuid ulatub ka päriskarjala ja kaliinikarjala alale; seda tõendavad Genetzi märgitud päriskarjala *jotto* ja Kujolal esinev kaliinikarjala *jotto* (Matteuse evangeeliumi tõlkes) Peale selle on lõuna-karjalas (Repolas ja mujal) sõnaalguline *j > d' : d'otta*.

Väga kirev on *jotta*-sõna vormistik soome murretes. Siin kohatame sageli nimetatud konjunktsiooni liitumist kas järgneva personaalpronoomeni või eitusverbiga selle eri pööretes. Esimestest mainitagu Lönnsroti poolt esitatud vorme *jottama* (< *jotta ma*) 'et ma' ja *jottas* (< *jotta sa*) 'et sa' Eitusverbiga liitumisest on kujunenud koguni omaette paradigma (sing. 2. isikus koguni kaks vormi) — *jotten* (< *jotta en*), *jottet* (< *jotta et*) ~ *jottes* (< *jotta et sa*), *jottei* (< *jotta ei*), *jottemme* (< *jotta emme*), *jottette* (< *jotta ette*), *jotteivät* (~ *jotteivai*) (< *jotta eivät*) 'et ma ei, et sa ei jne.' Liitvormid eitusverbiga on võimalikud ka soome kirjakeeles. Genetzi poolt esitatud juva murde *jottapas* tuleneb usutavasti varasemast *jottapa sa* 'et ju sa', milles -pa on rõhutav liide.

Vahel esineb soome murretes ka *jotta*-sõna enese liitumist eelneva sõnaga; näit. smK *isäntä sano tta* (< *sano jotta*) 'peremees ütleb, et' (Kettunen, SM I, 126). Paiguti tuntakse ka nimetatud konjunktsiooni lühenemist, ilma et see oleks seotud mingi liitumisprotsessiga; näit. smS *tū-mattin ta osteläl li-ssē vīnō* 'mõeldi, et ostetakse lisaks viina' (Kettunen, SM I, 147) jne.

Funktsioonilt on kõne all olev sidesõna väga mitmepalgeline; sel esineb rohkesti erisuguseid kasutamisuhte. Üldisemaid neist on *jotta* eksplikatiivse sidesõnana; näit. vdj *Johtui meelee, jott vana rahvas juttōlaa, jott kalmoi p'ääl on kerkia magata* 'tuli meelde, et vanarahvas jutustab, et haudade peal on kerge (~ hõlbus) magada' (Mustonen, MVK, 145) / isS *A hää küli, jott on ühes kunikkahan saaus üks kuldalindu* 'aga ta kuulis, et on ühes kuninga aias üks kuldalind' (Porkka, ID, 143); kirjak. *Hää sancimiulle, jot hänel tänäpään ei oo aikaa* 'ta ütles mulle, et tal täna ei ole aega' (Junus, IKG, 76) / sm *Ne varkahat sitte' luulit, jotta heitä tullahan kiinni ottamahan* 'need vargad siis arvasid, et neid tullakse kinni võtma' (Aminoff, TEPK, 299—300); ühisk. *sano hänelle, jotta vaara on ohi* 'ütles talle, et hädaoht on möödas' (NS II, 40 I) / krjP *Toatto rupei l'äzimäh, külov luiššah, jotta šurma tulov* 'isa jäi haigeks, kuuleb luudes, et surm tuleb' (Kujola, KKO, 13). Lisatagu, et soome kirjakeeles ei soosita eriti *jotta*-sõna eksplikatiivses funktsioonis, vaid tarvitatakse selle asemel sõna *että*. Küll on *jotta* selles funktsioonis tuntud soome kõnekeeles.

Sisult eksplikatiivseteks osutuvad ka need juhud, kus *jotta* seisab otsese kõne ees; näit. vdj *neizin juttēmā jot što miš siä äessemä et tue* 'hakkasin rääkima, et miks sa äestama ei tule'

(Kettunen-Posti, NVK, 3) / smS *Heä sano miulle, jot «minteä sie» 'ta ütles mulle, «et miks sa»*' (Hannikainen, KPP, 132), jne.

Samuti võib kõnekeeles lause katkeda *jotta*-konjunktsiooni kohalt, kui kõneleja ei leia sobivat jätku või ei taha midagi edasi lausuda. Vrd. *että*.

Teiseks *jotta*-sõna olulisemaks funktsiooniks on esinemine konsekutiivse sidesõnana; näit. is *kaik sen honnan juuret repi kápälillään jott honka käi häilümään* 'kõik selle männi juured rebis käppadega (välja), nii et mänd hakkas kõikuma' (Porkka, ID, 141) / sm *Puñikki juoks juomän, jotta sarvet piässä hel'is.* — *Tahko* 'Punik jookseb jooma, nii et sarved peas helisevad. — Käi. (Kettunen, KKSMMK, 129); kirjak. *Tunnen seutua sen verran, jotten eksy* 'tunnen paikkonda selle võrra, et ma ei eksi' (NS II, 39 II) / krjP *loi hiekkah, jotta kolme šültä hiekka taivahalla nouši* 'loi vastu liiva nii, et kolm sülda liiva tõusis taeva alla' (Kujola, KKO, 9) Vadja keelest puuduvad vastavad konsekutiivse *jotta* näited, ent Tunkelo järgi osutub mainitud funktsioon siingi tavaliseks.⁸⁶

Seoses eelmisega märgitagu, et konsekutiivse kõrvallause korral on sageli pealauses määra-adverb *niin* ~ *nin* ~ *nii* jne. Soome murretes on viimane kohali sulanud ühte konjunktsiooniga *jotta*, moodustades nõnda uue liitsidesõna (*ni-jotta, notta, nõtta* jne.).⁸⁷ Enamikul juhtudel aga (eriti karjala, isuri ja vadja keeles) pealauses siiski selline adverb puudub.

Kolmandaks võib *jotta* läänemeresoome keeltes olla kasutusel finaalse sidesõnana; näit. is *Mää piššä avantoon händä. šit piä riššan, jott enämen tarttuiš* 'mine pista händ jää-auku. Siis hoia kaua, et enam (kalu) otsa hakkaks' (Porkka, ID, 145) / smS *ja panet ve-räjäh hü-viņ ko-vastik ki-nij jottei voah he-vonene pēäse' ü-öllä tulemāv vi-ljellüspeltoi* 'ja paned värava hästi kõvasti kinni, et va hobune ei pääse öösel tulema viljapõldudele' (Kettunen, SM I, 214); kirjak. *Sytytä valo, jotta et kompastu* 'süüta tuli, et sa ei komista!' (NS II, 40 I). Mainitagu, et soome klrjakeeles esinebki *jotta* põhiliselt vaid finaalse konjunktsioonina, kuna sama sidesõna muud funktsioonid osutuvad teisejärgulisteks.⁸⁸ Vadja keelest puuduvad andmed finaalse *jotta* kohta.

Soome keeles võib *jotta* alustada ka alistatud küsilauseid; näit. *Minä kuulustelin koko viikon, jotta koska ma kuulisin sen puhuvan* 'ma kuulatasin kogu nädala, et millal ma kuuleksin seda kõnelevat' (Latvala, LH, 72); kõnek. — — *lähen pyytämään,*

⁸⁶ E. A. Tunkelo, Über einen urfinnischen trennungskasus auf -tta ~ -ttä, lk. 21.

⁸⁷ S. Latvala, Lauseopillisiä havaintoja Luoteis-Satakunnan kansankielestä, lk. 72.

⁸⁸ Vt. ka: M. Airila, Merkityksen jakautumisesta. Suomi V:10, Helsinki 1930, lk. 7.

jotta eikö *se passaisi* '— — lähen paluma, et kas see ei sobiks' (NS II, 40 I). *jotta*-konjunktsiooni esinemine sellisel küsisõna ees alistatud küsilause algul on soome keeles siiski piiratud iseloomuga nähtus; enamasti puudub sellisel korral mainitud sidesõna.

Eksplanatiivset *jotta*-sõna on U. T. Sirelius maininud jääske ja kirvu murdest.⁸⁹

E. A. Tunkelo omakorda on vadja keelest märkinud kausaalset *jotta*-sõna ('sest').⁹⁰ Ka selle funktsiooni kohta puuduvad lähemad andmed.

Edasi võib *jotta* soome keeles esineda veel muudelgi juhtudel, nagu näit. lauses: *Ne pañniit puikkoi maaha, jott ku ne astuit maata pitki, jott ne rikkoit jalkoi* 'need panid orke maha, et kui nad astusid mööda maad, nii et nad rikkusid jalgu' (Sirelius, JKK, 134) Siin korratakse sidesõna *jott* temporaalse iseloomuga kõrvallause järel. Samal viisil on paiguti võimalik kasutada ka *ett*-sõna. Lisaks eelmisele võivad Jääskes ja Kirvus *ett* ja *jott* olla kasutusel veel lause lõpus, et anda pealauses väljendatule suuremat kaalu.⁹¹

Seega on sõnadel *että* ja *jotta* palju ühist ka nende süntaktilises esinemuses. Üldiselt on aga *jotta* siiski piiratum levikuga.

Peale selle tuleb *jotta* ühe komponendina esile mitmes liit-, ühend- ja rühmkonjunktsioonis, nagu näit. sm *niin jotta* 'nii et' *ñotta* 'idem', (rhvl.) *sekä jotta* 'nii kui ka', krj *šekä jotta* 'idem', is *senperäst jot* 'sellepärast et', vdj *nii jot* 'nii et', *sem perässe jot* 'sellepärast et' jt.

* * *

jo-tüvest pärinevad ka mitmed kordussidesõnad. Olulisemateks osutuvad neist soome *jokin jokin* 'kes kes; üks. teine' *joku joku* 'idem; mis mis', *joskus joskus* 'kord kord; millal millal' Seejuures on *jokin* 'mingi, üks; keegi' ja *joku* 'idem' oma sõnaliigiliselt kuuluvuselt põhiliselt indefiniitsed pronoonenid, *joskus* 'kunagi' indefiniitne adverb. Korduse teel omandavad aga mainitud sõnad sidesõna iseloomu ja funktsioonid; näit. sm *Jokin kirjoista oli lainassa, jokin rikki* 'üks (~ milline) raamatuist oli välja laenatud, teine (~ milline) lagunenud' (NS II, 33 I); *Joskus on minulla ollut joku toveri, joskus ei* 'kord mul on olnud mõni kaaslane, kord ei' (NS II, 39 I) jne.

Peale selle on *jo*-tüvega osaliselt seotud soome keele korrelatiivne sidesõna *jota sitä* (~ *sen*) 'mida seda' ja disjunk-

⁸⁹ U. T. Sirelius, Jääsken ja Kirvun kielimurteesta, lk. 134.

⁹⁰ E. A. Tunkelo, Über einen urfinnischen trennungskasus auf *-tta* ~ *-ttä*, lk. 21.

⁹¹ U. T. Sirelius, Jääsken ja Kirvun kielimurteesta, lk. 135.

tiivne rühmkonjunktsioon *joko tai* (varasemas kirjakeeles ka *iocu eli*) 'kas või' Neist osutuvad esimese komponendid *jota* ja *sitä* vastavalt pronoomenitüvede *jo-* ja *se-* (resp. viimase *si-*lise variandi) partitiivideks, rühmkonjunktsioonis esinev *joku* aga küsivaks adverbiks *jo-*tüvest.

* * *

Kokkuvõtvalt tuleb märkida, et pronoomenitüvedest *e-*, *ja-* ja *jo-* on läänemeresoome keeltes moodustunud rohkesti sidesõnu. Siia kuuluvad (sageli koos etümoloogiliste vastetega teistes läänemeresoome keeltes) *e-*tüvest *e ehk*, *e elik*, sm *ellä* 'kui', sm *eltei* 'kui ei', *e es* 'kui', *e et*, *ja-*tüvest sm *jahka* 'kui', sm *jaksi* 'kui' *e as* (< *jas*) 'kui', *jo-*tüvest sm *jokka* 'kui', sm *jolla* 'kui', sm *jols'* 'kui', sm *jolta* 'kui', sm *jonsa* 'kui', sm *jos* 'kui', sm *jossa* 'kui' sm *josta* 'kui', sm *jotta* 'et; selleks et, sest et' Oma moodustuselt osutuvad need enamasti eelmainitud tüvede eri kääneteaks; nõnda näit. on omaaegseteks illatiivideks sõnad *es*, *as* ja *jos*, inessiiviks *jossa*, elatiiviks *josta*, adessiivideks *ellä* ja *jolla*, ablatiivideks *eltei* ja *jolta*, translatiiviks arvatavasti *jaksi*, abessiivideks *et ja jotta* ja omaaegseteks komparatiivkääneteaks *ehk*, *jahka* ja *jokka*. Muudest siin käsitletud sidesõnadest on *elik* oletatavasti *e-*tüve *li-*sufiksiline (siia on lisandunud veel ka rõhutava iseloomuga *-k*) tuletis. Konjunktsioonide *jols'* ja *jonsa* puhul tuleb samuti oletada mingeid pronominaalsest *jo-*tüvest lähtuvaid vorme.

Nagu nähtub eespool käsitletud konjunktsioonidest, esinevad läänemeresoome keeltes sageli paralleelselt samatähenduslikud ja -vormilised eri tüvedest lähtuvad sõnad, nagu sm *ellä* — *jolla* 'kui', sm *es* — *jos* — *e as* (~ lv *jaz*) 'kui', sm *että* (~ *e et*) — *jotta* 'et; sest et; selleks et', sm *eltei* 'kui ei' — *jolta* 'kui' See osutab ilmselt, et pronoomenitüved *e-*, *ja-* ja *jo-* on omavahel seotud. Ühtlasi on niisiis alust käsitleda neist lähtuvaid sidesõnu koos, kõrvutavalt. Ent sealjuures ei tule nimetatud pronoomenitüvesid vaadelda lihtsalt üksteise häälikuliste eri variantidena või koguni omavahel samastada. Väljaspool läänemeresoome keeli, kaugemates sugulaskeeltes tuntakse etümoloogiliselt samu tüvesid; nii leiduvad *e-*tüve vasted mordva, komi, udmurdi, handi ja ungari keeles, *ja-*tüve vasted lapi keeles ja *jo-*tüve vasted mordva ja mari keeles. Järelikult on põhjust kõnelda *e-*, *ja-* ja *jo-*tüvest kui iseseisvatest soome-ugrilistest pronoomenitüvedest, mis läänemeresoome keeltes on andnud rohkesti sidesõnu ja teisi partikleid.

Üldiselt on neist konjunktsioonide osas kõige produktiivsemaks *jo-*tüvi, eriti soome keeles (*jokka*, *jolla*, *jols'*, *jolta*, *jonsa*, *jos*, *jossa*, *josta*, *jotta*) Ühtlasi tuleb see tüvi ohtralt esile ka paradigmaatilisel asesõnades. Tüved *e-* ja *ja-* seevastu on taanduvama ilmega — siit tuntakse ainult mõningaid partikleid, sealhulgas ka sidesõnu.

Vastavatuveliste sidesõnade hulgalt osutub kõige rohkearvulisemaks soome keel, kuigi mitmed siin esinevatest konjunktsioonidest on vähekasutatavad, murdelised või arhailise iseloomuga (sm *eltei* 'kui ei' *es* 'kui', *jaksi* 'kui', *jols* 'kui', *jolta* 'kui', *jossa* 'kui', *josta* 'kui' jt.) Vähem tuntakse vastavaid konjunktsioone eesti (*ehk*, *elik*, *et*, murd. *as* 'kui' Lei *jos* 'kui'), vadja, isuri ja karjala keeles. Hoopis vähe on aga fikseeritud nimetatud tüvedest sidesõnu liivi (*jaz* 'kui', *joz* 'kui') ja vepsa keelest (*jõs* 'kui' ~ vrd. sm *jos* 'kui'). See on seletatav algupärase sõnavara (sealhulgas ka konjunktsioonide) taandumisega laenude ees — vepsa keeles (samuti ka vadja, isuri ja karjala keeles) vene laenude, liivi keeles läti laenude ees.

Lõpuks mainitagu veel, et enamik käesolevas kirjutises käsitletud sidesõnadest on konditsionaalse funktsiooniga ('kui'), nagu sm *ellä*, *eltei*, *jahka*, *jaksi*, *jolla*, *jols*, *jolta*, *jonsa*; *jos*, *jossa*, *josta*, e *as*, *es* ja nende häälikulised variandid teistes läänemeresoome keeltes. Vähemal määral tuntakse vastavatest tüvedest muufunktsioonilisi sidesõnu.

NÄIDETE ALLIKAD

(koos vastavate lühenditega)

Ahlqvist, WG = Ahlqvist, A., Wotisk Grammatik jemtē språkprof och ordförteckning. Acta Societatis Scientiarum Fennicae V. Helsingfors MDCCCLVI. — Ahrens, GES I = Ahrens, E., Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalfchen Dialektes. Erster Theil. Reval 1853. — Aminoff, TPK = Aminoff, T., Tutkimus Etelä-Pohjanmaan kielimurteesta. Suomi II:9. Helsinki 1871. — Ariste, EM I = Ariste, P., Etümoloogilisi märkmeid I. Acta et Commentationes Tartuensis (Dorpatensis), B XLIX, 1. Tartu 1940. — Ariste, VKG = Ariste, P., Vadja keele grammatika. Tartu 1948. — Ariste, WS = Ariste, P., Wotische Sprachproben. Eesti Keele Arhiivi Toimetised nr. 4. Tartu 1935. — Basilier, VIV = Basilier, H., Vepsäläiset Isaijevan voolostissa (Les vepses du volost Isajeva). Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja VIII. Helsinki 1890. — Cannelin, TKK = Cannelin, K., Tutkimus Kemin kielimurteesta. Suomi III:2. Helsinki 1889. — Genetz, SP = Genetz, A., Suomen partikkelimuodot. Helsinki 1890. — Genetz, TVKK = Genetz, A., Tutkimus Venäjän Karjalan kielestä. Suomi II:14. Helsinki 1881. — H[aakulinen], PH = [Hakulinen], L., Pieniä huomioita. «Virittäjä» 1926. Helsinki 1926. — Hannikainen, KPP = Hannikainen, O., Kielimurteesta Parikkalan pitäjässä. Suomi II:19. Helsinki 1886. — Hurt, EP = Hurt, J., Ueber die estnischen Partikeln *ehk* und *või*. Dorpat 1880. — Jefimov, LI = Jefimov, D., Lukukirja inkeroisia skouluja vart I. Moskova—Leningrad 1936. — Junus, IKG = Junus, V., Izoran keelen grammatikka. Moskova—Leningrad 1936. — Junus-IIjin, IIKO II = Junus, V., IIjin, N., Inkeroinin (izoroin) keelen oppikirja II. Moskova—Leningrad 1936. — Kallas, LM = Kallas, O., Lutsi maarahvas. Suomi III:12. Helsinki 1895. — Kallio, LRS = Kallio, A., Lisävihko Elias Lönnrotin Suomalais-Ruotsalaiseen Sanakirjaan. Helsinki 1886. — Kannisto, LH = Kannisto, A., Lauseopillisia havaintoja läntisen Etelä-Hämeen kielimurteesta. Suomi III:20. Helsinki 1902. — Kannisto, TU = Kannisto, A., Äänneopillinen tutkimus Urjalan, Kylmäkosken

ja Akaan murteesta. Suomi III:14. Helsinki 1897. — Kettunen, KKSMMK = Kettunen, L., Descendentis-äännehistoriallinen katsaus Keski-Skandinavian metsäsuomalaisten kieleen. Suomi IV:8. Helsinki 1910. — Kettunen, LW = Kettunen, L., Livisches wörterbuch mit grammatischer einleitung. Helsinki 1938. — Kettunen, SM I = Kettunen, L., Suomen murteet I. Helsinki 1930. — Kettunen, ULS = Kettunen, L., Untersuchung über die livische Sprache I. Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis, B VIII, 3. Tartu 1925. — Kettunen Posti, NVK = Kettunen, L. — Posti, L., Näytteitä vatjan kielestä. Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia LXIII. Helsinki 1932. — Kujola, KKO = Kujola, J., Karjalan kielen opas. Helsinki 1922. — Latvala, LH = Latvala, S., Lauseopillisia havaintoja Luoteis-Satakunnan kansankielestä. Suomi III:12. Helsinki 1895. — Latvala, LM = Latvala, S., Lauseopillisia muistiinpanoja Pohjois-Savon murteesta. Suomi III:17. Helsinki 1899. — Leskinen, KKN I = Leskinen, E., Karjalan kielen näytteitä I. Helsinki 1932. — Lönnbohm, J = Lönnbohm, O. A. F., Jääsken, Kirvun ja osittain Rautjärven ja Ruokolahden pitäjien kielimurteesta. Suomi II:13. Helsinki 1879. — Lönnrot, SRS = Lönnrot, E., Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja I. Porvoo 1930. — Mustakallio, WAK = Mustakallio, J., Wuokkiniemen Akonlahden kylän ynnä sitä ympäröivien kylien Kielimurteesta. «Virittäjä» I. Porvoo 1833. — Mustonen, MVK = Mustonen, O., Muistoonpanoja Vatjan kielestä. «Virittäjä» I. Porvoo 1833. — Nirvi, SKV = Nirvi, R., Suistamon keskusmurteen vokalismusi. Suomi V:13. Helsinki 1932. — NS I = Nykysuomen sanakirja I. Porvoo 1951. — NS II = Nykysuomen sanakirja II. Porvoo 1953. — Ojansuu, IKP = Ojansuu, H., Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia. Turku 1922. — Paasonen, LH = Paasonen, H., Lauseopillisia havaintoja verbin ja konjunktionien alalta. Vähäisiä kirjelmää VII. Helsinki 1899. — Porkka, ID = Porkka, V., Ueber den Ingrischen Dialekt mit Berücksichtigung der übrigen finnisch-ingermanländischen Dialekte. Helsingfors 1885. — Saareste-Cederberg, EKVM I = Saareste, A. — Cederberg, A., Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi I. Tartu 1927. — Saareste-Cederberg, EKVM II = Saareste, A. — Cederberg, A., Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi II. Tartu 1929—1931. — Setälä, ÄH = Setälä, E. N., Yhteissuomalainen äännehistoria I—II. Helsinki 1899. — Sirelius, JKK = Sirelius, U., Jääsken ja Kirvun kielimurteesta. Suomi III:10. Helsinki 1894. — SKMM I = Suomen kielen muistomerkkejä I. Helsinki 1893. — Westerlund, MLKPP = Westerlund, S., Muistoonpanoja Lammin-Kosken kappelin puheenparresta. «Virittäjä» I. Porvoo 1883. — Wiedemann, EDW = Wiedemann, F., Ehstnisch-Deutsches Wörterbuch. St. Petersburg 1893. — Wiedemann, LG = Wiedemann, F. J., Joh. Andreas Sjögren's Livische Grammatik nebst Sprachproben. St. Petersburg 1861. — Äimä, TTM = Äimä, F., Äänneopillinen tutkimus Tytärsaaren murteesta. Suomi IV:1. Helsinki 1903.

Märkus: Eesti keele murdenäited on võetud ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi murdeuurimissektori kogudest, isuri ja kaliinikarjala näited aga, millel del puudub järel vastav kohaviide, baseeruvad isiklikel kirjapanekutel.

KEELELISTE JA MUUDE LÜHENDITE NIMESTIK

arh.	= arhailine; arhaism	is	= isuri keel
Ans	= Anseküla	isS	= isuri keele soikola murre
e	= eesti keel	JMd	= Järva-Madise
ekspl.	= eksplikatiivne	Jäm	= Jämaja
fin.	= finaalne	kaus.	= kausaalne
h	= handi keel	Khk	= Kihelkonna
Har	= Hargla	kirjak.	= kirjakeel
Hel	= Helme	KJn	= Kolga-Jaani

Kod	=	Kodavere	mp	=	muinaspõhja keel
Koe	=	Koeru	mr	=	mari keel
kond.	=	konditsionaalne	Muh	=	Muhu
konj.	=	konjunktsioon	murd.	=	murdeline
konsek.	=	konsekutiivne	Plv	=	Põlva
kopulat.	=	kopulatiivne	Rei	=	Reigi
Kra	=	Kraasna	resp.	=	respective
krj	=	karjala keel	rhvl.	=	rahvaluule
krjK	=	karjala keele kaliinini murre	Ris	=	Risti
krjP	=	karjala keele päriskarjala murre	Rõu	=	Rõuge
krjV	=	karjala keele valdai murre	San	=	Sangaste
Krk	=	Karksi	Sim	=	Simuna
kS	=	sürjakomi keel	sm	=	soome keel
kõnek.	=	kõnekeel	smH	=	soome keele häme murded
Lei	=	Leivu	smK	=	soome keele kemijõe murded
lpI	=	lapi keele inari e. soome murre	smS	=	soome keele savo murded
lpV	=	lapi keele vene e. koola murre	udm	=	udmurdi keel
Lut	=	Lutsi	ung	=	ungari keel
lv	=	liivi keel	Vai	=	Vaivara
Lüg	=	Lüganuse	Vas	=	Vastseliina
Mar	=	Martna	vdj	=	vadja keel
mdE	=	ersamordva keel	vdjKk	=	vadja keele Kukkusi küla murrak
mdM	=	mokšamordva keel	VJg	=	Viru-Jaagupi
			ühisk.	=	ühiskeel

СОЮЗЫ, ОБРАЗОВАННЫЕ ИЗ МЕСТОИМЕННЫХ КОРНЕЙ НА *e-*, *ja-* И *jo-*, В ПРИБАЛТИЙСКО-ФИНСКИХ ЯЗЫКАХ

Р. Карелсон

Кафедра финно-угорских языков

Резюме

В прибалтийско-финских языках имеется большое число союзов, образовавшихся из корней местоимений. К этим корням относятся *e-*, *ja* и *jo-*. Первые два, утратив первоначальные функции и парадигматическое наличие форм, встречаются в современном языке лишь в частицах (наречиях и союзах); корень *jo-* еще и сейчас парадигматически образует местоимения в прибалтийско-финских языках.

Поскольку вышеприведенные корни местоимений близки между собой по своему звуковому составу и из них могут образовываться одинаковые по форме и значению слова (финск. *että ~ jotta* 'что, чтобы', *ellä ~ jolla* 'если'; лив. *jaz ~ joz* 'если' и др.), то многие исследователи (Н. Андерсон, Э. Н. Сетэлэ и др.) считали их параллелями одного и того же корня с различными гласными и иногда даже отождествляли их. Несомненно имеется какая-то звуковая и, еще более, функциональная связь, с одной стороны, между *e-* и *jo-*, с другой, *ja-* и *jo-*. но, несмотря на это, правильнее считать их самостоятельными корнями местоимений, так как им можно найти этимологические соответствия в родственных языках вне прибалтийско-финской группы.

В общем, от корней местоимений *e-*, *ja-* и *jo-* ведут свое начало следующие союзы (часто вместе с этимологическими соответствиями в других прибалтийско-финских языках): из корня *e-* эст. *ehk* 'или', *elik* 'или', *es* 'если', *et* 'что, чтобы', финск. *ellä* 'если', *eltei* 'если не'; из корня *ja-* финск. *jahka* 'если', *jaksi* 'если', эст. *as* (< *jas*) 'если'; из корня *jo-* финск. *jokka* 'если', *jolla* 'если', *jols* 'если', *jolta* 'если', *jonsa* 'если', *jos* 'если' *jossa* 'если', *josta* 'если' *jotta* 'что, чтобы'.

По своему образованию союзы с корнями *e-*, *ja-* и *jo-* являются обыкновенно различными падежами этих корней. Так, например, бывшим иллативом являются слова *es*, *as* и *jos*, инессивом

jossa, элативом *josta*, адессивом *ellä, jolla*, аблативом *eltei* и *jolta*, транслативом, очевидно, *jaksi*, абессивом *et* и *jotta* и бывшими компаративными падежами *ehk, jahka, jokka*. Из остальных рассмотренных союзов *elik* образован от корня *e-* при помощи суффикса *-li-* (к нему прибавился еще усилительный элемент *-k*). Точное происхождение союзов *jols'* и *jonsa* не ясно; во всяком случае, приходится предполагать, что это образование от местоименного корня *jo-*.

Самым продуктивным из указанных трех местоименных корней является *jo-*, особенно в финском языке (*jokka, jolla, jols' jolta, jonsa, jos, jossa, josta, jotta*); менее часто встречаются союзы с корнями *e-* и *ja-*. Вообще более всего союзов, образованных из корней *e-*, *ja-* и *jo-*, имеется в финском языке, хотя многие из них и в финском языке имеют диалектный или архаичный характер или же мало употребительны, например финск. *eltei* 'если нет' *es* 'если' *jaksi* 'если', *jols'* 'если', *jolta* 'если' *jossa* 'если' *josta* 'если' (также эст. *elik* 'или') и др. В эстонском языке союзы с соответственными корнями местоимений менее распространены (*ehk* 'или' *elik* 'или' *et* 'что, чтобы' диал. *as* 'если', *jos* 'если'); также в водском, ижорском и карельском языках. Совсем мало союзов с этими корнями зафиксировано в ливском (*jaz* 'если, когда', *joz* 'если') и в вепском языках (*jõs* 'если' ~ ср. финск. *jos* 'если').

Одновременно нужно отметить, что большая часть рассматриваемых местоименных корней, образующих союзы, имеет в основном кондициональную функцию ('если'), как напр. финск. *ellä, eltei, jahka, jaksi, jolla, jols' jolta, jonsa, jos, jossa, josta*, эст. *as, es* и их звуковые варианты в других прибалтийско-финских языках и диалектах. Союзов, образованных из этих местоименных корней, имеющих другие функции, встречается мало.

VON DEN PRONOMINALSTÄMMEN *e-*, *ja-* und *jo-* ABGELEITETE KONJUNKTIONEN IN DEN OSTSEEFINNISCHEN SPRACHEN

R. Karelson

Zusammenfassung

In den ostseefinnischen Sprachen gibt es eine Reihe von Konjunktionen, denen Pronominalstämme, unter anderen auch die Stämme *e-*, *ja-* und *jo-*, zugrunde liegen. Die beiden ersten haben sogar ihre ursprünglichen Funktionen und die paradigmatische Vertretung ihrer Formen eingebüßt und kommen heute nur noch in Partikeln (Adverbien und Konjunktionen) vor, während der Stamm *jo-* in den ostseefinnischen Sprachen noch in der Gegenwart paradigmatische Pronomina bildet.

Da die obengenannten Pronominalstämme einander lautlich nahestehen und zugleich Wörter von gleicher Form und Bedeutung bilden können (fi. *että* ~ *jotta* 'daß, um zu, damit' *ellä* ~ *jolla* 'wenn', liv. *jaz* ~ *joz* 'wenn' u. a.), so haben mehrere ältere Forscher (N. Anderson, E. N. Setälä u. a.) sie als durch verschiedene Vokale unterschiedene Parallelförmungen eines Stammes aufgefaßt und in einigen Fällen sogar einander gleichgesetzt. Zweifellos besteht ein lautlicher, mehr noch funktionaler Zusammenhang zwischen *e-* und *jo-* einerseits und zwischen *ja-* und *jo-* andererseits, doch ist es trotzdem richtiger, die genannten Pronominalstämme als selbständig zu betrachten, da sich für alle drei Stämme lautliche Entsprechungen auch außerhalb der ostseefinnischen Sprachgruppe, in entfernteren verwandten Sprachen finden.

Überhaupt gehen auf die Pronominalstämme *e-*, *ja-* und *jo-* folgende Konjunktionen zurück (häufig mit etymologischen Entsprechungen in anderen ostseefinnischen Sprachen): vom Stamm *e-* est. *ehk* 'oder', *es* 'wenn', *et* 'daß, um zu, damit', fi. *ellä* 'wenn', *ettei* 'wenn nicht', vom Stamm *ja-* fi. *jahka* 'wenn', *jaksi* 'wenn' est. *as* (< *jas*) 'wenn', vom Stamm *jo-* fi. *jokka* 'wenn' *jolla* 'wenn', *jols* 'wenn', *jolta* 'wenn', *jonsa* 'wenn', *jos* 'wenn', *jossa* 'wenn', *josta* 'wenn', *jotta* 'daß, damit, um'

Ihrer Bildung nach sind die *e-*, *ja-* und *jo-*stämmigen Konjunktionen der ostseefinnischen Sprachen meist verschiedene erstarrte Kasus der obengenannten Stämme. So z. B. haben wir es bei den Wörtern *es*, *as* und *jos* mit ursprünglichen Illativen zu tun, bei *jossa* mit einem Inessiv, bei *josta* mit einem Elativ, *ellä* und *jolla* sind Aessive, *eltei* und *jolta* — Ablative, bei *jaksi* liegt vermutlich ein Translativ vor, *et* und *jotta* sind als Abessive und *ehk*, *jahka* und *jokka* als ehemalige Komparativkasus aufzufassen. Von den übrigen hier angeführten Konjunktionen handelt es sich bei *elik* vermutlich um eine Ableitung aus dem Stamm *e-* mit dem Suffix *-li-* (woran noch ein verstärkendes *-k* getreten ist). Die genaue Herkunft der Konjunktionen *jols'* und *jonsa* ist nicht erwiesen; jedenfalls sind hier vom Pronominalstamm *jo-* abgeleitete Formen anzunehmen.

Hinsichtlich der Bildung von Konjunktionen scheint von den drei erwähnten Pronominalstämmen der Stamm *jo-* im allgemeinen am produktivsten zu sein, und zwar besonders im Finnischen (*jokka*, *jolla*, *jols'* *jolta*, *jonsa*, *jos*, *jossa*, *josta*, *jotta*); weniger zahlreich sind die von den Stämmen *e-* und *ja-* abgeleiteten Konjunktionen. Überhaupt finden sich im Finnischen die meisten aus den Stämmen *e-*, *ja-* und *jo-* abgeleiteten Konjunktionen, doch sind mehrere darunter wenig gebräuchlich, mundartlich oder nur in altertümelnder Rede erhalten, wie z. B. fi. *eltei* 'wenn nicht' *es* 'wenn', *jaksi* 'wenn', *jols'* 'wenn', *jolta* 'wenn', *jossa* 'wenn', *josta* 'wenn' (auch est. *elik* 'oder') u. a. Spärlicher vertreten sind die von den entsprechenden Stämmen abgeleiteten Konjunktionen im Estnischen (*ehk* 'oder', *elik* 'oder', *et* 'daß, um zu, damit', mundartlich *as* 'wenn' Ludzaer Dialekt *jos* 'wenn'), Wotischen, Ishorischen und Karelischen. Nur wenige von den genannten Stämmen hergeleitete Konjunktionen sind fürs Livische (*jaz* 'wenn', *joz* 'wenn') und Wepsische belegt (*jõs* 'wenn').

Zugleich ist zu bemerken, daß der überwiegende Teil der von den angeführten Pronominalstämmen abgeleiteten Konjunktionen eine wesentlich konditionale Funktion ausüben ('wenn, falls'), wie fi. *ellä*, *eltei*, *jahka*, *jaksi*, *jolla*, *jols'*, *jolta*, *jonsa*, *jos*, *jossa*, *josta*, est. *as*, *es* und ihre lautlichen Entsprechungen in den übrigen ostseefinnischen Sprachen und Dialekten. Weniger häufig finden sich unter den aus entsprechenden Stämmen gebildeten Konjunktionen solche mit andersartigen Funktionen.